

PATRISTICA

PATRISTICS

Correspondența papei Grigorie II cu împăratul Leon III, manifest al Ortodoxiei bizantine — probleme, text și interpretări

Arhid. Prof. Dr. Ioan I. ICĂ jr.¹

Abstract:

This article introduces a commented Romanian version of the disputed Greek letters of pope Gregorius II to Leon III, the first iconomach Byzantine emperor. These letters were traditionally considered a primary source of information regarding the very first stages of Iconoclast controversy. Discussing the details of the discovery and whole range of opinions and interpretations given by modern scholars, the author confirms the theory of their first critical editor, J. Gouillard, restated by G. Dagron, and considers the disputed Greek letters of pope Gregorius II to Leon III as fabricated by a Byzantine Iconodule monk around 800 AD and therefore as representing an ignored manifesto of the Byzantine Orthodoxy, a precious witness for the classical political theology of the Byzantine Orthodoxy embedded later also in the famous Synodikon of Orthodoxy from 844.

Keywords:

Greek correspondence of pope Gregory II, Byzantine Emperor Leon III, iconoclast dispute, byzantine theological and political thinking, confession of faith, theological culture.

¹ Arhid. Dr. Ioan I. Ică jr, profesor la Facultatea de Teologie „Andrei Țaguna” din cadrul Universității „Lucian Blaga” din Sibiu.

Ignorată în teologia românească, celebră însă în literatura teologică și istorică occidentală, corespondența greacă a papei Grigorie II (715–730) cu inițiatorul primei iconomahii bizantine împăratul bizantin Leon III (717–741), a fost adusă în atenția publicului teologic de la noi de un studiu recent, inspirat și dominat de interesul evident al valorificării unei surse insuficient exploatate cu privire la primii ani ai izbucnirii controverselor, finalul celui de-al treilea deceniu al secolului VIII (anii 725–730).² Despre acest decisiv interval istoricii dispun de extrem de puține surse. În esență, ele se reduc — datorită dispariției genului istoriografic în Bizanț între anii 630 și 800 în condițiile dramatice ale asaltului arab — la datele succinte — esențiale, dar extrem de controversate ca interpretare — furnizate de *Cronografia* sfântului egumen Teofan Mărturisitorul († 818) și de schițele biografice ale episcopilor Romei din indispensabila colecție *Liber Pontificalis*. La acestea se adaugă textul grec al celor patru scrisori citite la Niceea în sesiunea a patra din 1 octombrie 787 a Sinodului VII Ecumenic: una către patriarhul mărturisitor Germanos I al Constantinopolului (715–730) atribuită papei Grigorie al Romei³ și alte trei ale patriarhului Germanos⁴ către Ioan al Synadei, Constantin al Nacoleii și Toma al Claudiopolisului, mitropoliți din Asia mică cu

² Pr. prof. Nicolae Chifăr, „Papa Grigorie al II-lea al Romei și iconoclasmul”, *Revista teologică* 99 (2017), nr. 2, p. 91–102. Studiul se înscrie în prelungirea preocupărilor științifice de decenii ale istoricului bisericesc sibian dedicate în ultimii ani — pe urmele monografiei despre Sinodul VII Ecumenic ca „ultim sinod al Bisericii nedespărțite” din teza de doctorat susținută în 1993 la Erlangen (N. Chifăr, *Das VII. ökumenische Konzil von Nikaia: das letzte Konzil der ungeteilten Kirche*, Oikonomia 32, Erlangen, 1993, 296 p.) — unui atent survol asupra principalilor reprezentanți ai iconologiei și iconoclastului bizantin și referințelor lor teologice începând cu sfântul Epifanie al Salaminei și terminând cu sfinții Nichifor Mărturisitorul și Teodor Studitul. Studii adunate în volumul: pr. prof. N. Chifăr, *Iconologie și iconoclasm. Studii privind disputa iconoclastă în secolele VIII–IX*, Ed. Andreiană, Sibiu, 2010, 306 p.

³ Mansi 13, 1767, 92–100 și PG 98, 148–156.

⁴ CPG 8002–8004. Mansi 13, 100–105. 105–107. 108–128 și PG 98, 156–151. 161–164. 164–188.

V. Grumel, *Les régestes des actes du patriarcat de Constantinople*, 1936; ed. II V. Grumel/J. Darrouzès, Paris, 1988, nr. 328–330 le atribuie anilor 723–725. D. Stein, *Der Beginn des byzantinischen Bilderstreites und seine Entwicklung bis in 40er Jahre des 8. Jahrhunderts* (Miscellanea Byzantina Monacensia 25), München, 1980, p. 4–88 le atribuie anilor 726–729. Cf. recent L. Brubaker/J. Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era (ca 680–850). The Sources. An Annotated Survey*, Alderhorst, 2001, p. 277 și 246–247.

Cronologic vorbind, politica iconomahă a împăratului Leon III a fost declanșată de un prim edict ca urmare a violentei erupții vulcanice din Marea Egee din vara anului 726 și de un nou edict din 729–730 refuzat de patriarhul Germanos, care își dă demisia în ianuarie 730.

activități iconomahe. Argumentele iconomahe sunt combătute teologic de Grigorie II al Romei și Germanos al Constantinopolului în aceste scrisori care par a fi cele mai vechi schițe ale iconologiei ortodoxe.

Bilanțul documentar este, deci, unul precar. Existența și a altor scrisori este cunoscută din notițele cronicarilor bizantini și romani. Astfel *Cronografia* lui Teofan⁵ ne informează că Leon III a început să vorbească despre scoaterea icoanelor din biserici sub influența renegatului Beser, soldat bizantin luat prizonier de arabi și convertit la islam, dar revenit apoi la creștinism. Aflând asta, papa Grigorie a oprit plata impozitelor din Italia și Roma, scoțându-le astfel de sub ascultarea politică și bisericească a imperiului, și a scris lui Leon o „epistolă dogmatică” să nu intervină în credință și să nu inoveze în dogmele Bisericii. Grigorie a mai reacționat o dată la demisia forțată a patriarhului Germanos, refuzând scrisoarea de recomandare (*synodika*) urmașului său, singelul Anastasie, și muștrându-l pe față pe Leon prin „scrisori cunoscute multora”. Furios, Leon a întezit persecuțiile în răsărit și a trimis în 731 o flotă militară în expediție de pedeapsă, scufundată însă de o furtună în Adriatică. După care, ca represalii, a mărit impozitele în Sicilia și Calabria și a confiscat în folosul fiscoșului imperial veniturile Bisericii Romei de pe „patrimoniile” deținute aici.⁶ Lovitură materială dură în condițiile în care regatul longobard din nordul Italiei și cele două ducate longobarde din centrul peninsulei ocupaseră deja vaste teritorii și amenințau serios să invadeze Roma papală și Ravenna bizantină.

⁵ *Theophanis Chronographia*, ed. C. de Boor, Leipzig, 1883, p. 402–410 și excelenta traducere engleză comentată de Cyril Mango, *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History, AD 284–813*, Oxford, 1997, p. 554–568.

⁶ Istoricii discută încă data contramăsurilor imperiale bizantine. V. Grumel („L’annexion de l’Illyricum oriental, de la Sicile et de la Calabre au patriarcat de Constantinople. Le témoignage de Théophane le Chronographe”, *Recherches de Sciences Religieuses* 40 [1951–1952], p. 191–200) consideră că criza fiscală a precedat politica iconomahă a lui Leon III, care în 733 a reacționat tot prin sancțiuni economice confiscând „patrimoniile”; scoaterea Italiei de Sud și a Iliricului de sub jurisdicția bisericească a Romei și transferul ei patriarhiei de la Constantinopol având loc abia în urma rupturii din 753, când papa Ștefan (752–757) a trecut Alpii și a recunoscut suzeranitatea francilor. M.V. Anastos (M.V. Anastos, „The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople”, *Studi Bizantini e Neoellenici* 9 [1957], p. 14–31) a susținut coincidența între iconomahie, confiscarea „patrimoniilor” și transferul jurisdicției, care ar fi avut loc toate în 732–733. Recent, V. Prigent („Les empereurs isauriens et la confiscation des patrimoines pontificaux d’Italie du Sud”, *Mélanges de l’École française de Rome. Moyen Age* 111 [2004], p. 557–594) a argumentat ca motiv pentru preluarea „patrimoniilor” papale din sudul Italiei reacția lui Constantin V la faptul că în 741–743 papalitatea l-a recunoscut ca împărat pe uzurpatorul Artavasdos, cu care s-a aflat în război civil.

Situația dramatică și tensionată poate fi sesizată și din lectura succintei biografii a lui Grigorie II din *Liber Pontificalis*.⁷ Papa apare aici amenințat atât de avansul longobarzilor, cât și de o serie de atentate încercate de oficialitățile bizantine cu sediul la Ravenna ca răspuns al autorităților imperiale la rezistența pontifului față de sporirea presiunilor fiscale în Italia (pentru finanțarea campaniilor defensive împotriva atacurilor arabe din Orient). Acestor măsuri economice li s-au adăugat „ordinele trimise” de a se scoate din biserici icoanele sub pedeapsa depunerii. Grigorie II a nesocotit acest ordin și a denunțat în scrisoare „erezia” împăratului, combătându-l „ca pe un dușman”. Rezultatul a fost izbucnirea unei rebeliuni generale împotriva imperiului și solidaritate cu papa: italienii își aleg propriii „duci” vrând chiar să aleagă un împărat propriu și să organizeze o expediție spre Constantinopol. Conștient de riscurile preluării întregii Italii de către longobarzi, Grigorie II îi convinge să renunțe la acest plan rămânând loial față de împărat, chiar dacă acesta avea o guvernare opresivă și eretică, sperând în întoarcerea lui. Reacționează din nou la înlocuirea patriarhului Germanos prin Anastasie, refuzând *synodika* acestuia din urmă și scriind lui Leon „scrisori de îndemn” să se întoarcă la credința ortodoxă. Lupta sa e continuată de urmașul său, Grigorie III (731–741), care scrie și el împăratului o scrisoare de îndemn, pe care preotul Gheorghe nu are într-o primă încercare curajul să i-o transmită; a doua oară nu e lăsat să intre în Constantinopol și e trimis pentru un an în exil. Drept răspuns, în 732 Grigorie III ține cu 93 de episcopi în bazilica sfântului Petru din Vatican un sinod care excomunică pe oricine îndepărtează, distruge sau critică venerația icoanelor, scrisorile sinodului fiind din nou oprite și mesagerul exilat. În aceste condiții Roma se organizează ca un fel de republică papală italiană autonomă⁸; prinși între ripostele previzibile de la Ravenna și expansionismul longobard, papii vor intra în contact cu francii de dincolo de Alpi cerându-le protecția. Ocupați cu stăvilirea în 732 la Tours-Poitiers a invaziilor arabe de dincolo de Pirinei din Spania, francii au întârziat. Au intervenit în Italia abia în 754 și 756, când Pipin cel Scurt (751–768) înfrânge pe longobarzi, dar predă Ravenna și teritoriile bizantine din Italia centrală papei, „donația” pipiniană constituind astfel nucleul „statelor papale” din Italia.

În densa obscuritate documentară care afectează sever prima iconomahie bizantină un orizont de lumină nesperat a venit pentru istoricii bisericești la sfârșitul secolului XVI. Eruditul umanist și patrolog Fronton du Duc (1559–1624) descoperă în 1590 la Reims într-un manuscris grecesc două scrisori adresate de

⁷ *Le Liber Pontificalis*, texte, introduction et commentaire par abbé L. Duchesne, t. 1, Paris, 1886, p. 396–416.

⁸ Cf. primele capitole ale monografiei istorice esențiale a lui T.F.X. Noble, *The Republic of St. Peter. The Birth of the Papal State, 680–825*, Philadelphia, 1984.

papa Grigorie al Romei împăratului Leon III, epistole necunoscute, al căror text părea să completeze fericit lacunele documentare evidente din relatările cronicarilor. (Ulterior, manuscrisul a fost identificat: este vorba de codicele *Paris. gr. suppl. 143*, copiat la mijlocul secolului XVI de Constantinos Paleocappa. Cretan, monah la Marea Lavră între 1534 și 1542, acesta a trecut în Franța intrând în serviciul cardinalului Charles de Lorraine [1527–1574], pentru care a copiat zeci de manuscrise grecești cu opere clasice și patristice, ba chiar a falsificat opere pierdute ale unor autori antici păgâni și creștini. Copiat în Creta după un original bizantin, codicele de care e vorba cuprinde opere patristice și bizantine despre prezența euharistică, cultul crucii, icoanelor și sfinților, foarte căutate în mediul romano-catolic pentru a oferi un temei polemicii confesionale anti-protestante la mijlocul secolului XVI, anii Conciliului de la Trento, 1545–1563, la care participa și cardinalul de Lorena.)

Correspondența publicată avea într-adevăr un conținut viguros și un impact provocator. Prima epistolă se deschidea cu constatarea îngrijorată a papei Grigorie al II-lea că, după ce timp de zece ani a primit de la Leon III an de an scrisori de fidelitate față de credința ortodoxă, în care icoanele nu erau măcar menționate, în a unsprezecea împăratul i-a scandalizat pe creștinii simpli calificând icoanele drept „idoli” și pe cei care li se închină drept „idolatri”. Temeiul biblic al unei astfel de acuzații era porunca a doua a Decalogului mozaic. În replică papa explică mai întâi sensul relativ al interdicției biblice ca anticipând ispita idolatriei pentru poporul evreu la stabilirea în Canaan alături de celelalte populații politeiste. După care invocă porunca explicită a lui Dumnezeu către Moise să confecționeze în Cortul Mărturiei heruvimi și alte chipuri făcute de mâini omeneștienerate în cult. Dacă acest regim al imaginii era posibil în Vechiul Testament, când pe Sinai Moise a putut vedea doar spatele lui Dumnezeu, întruparea cu descoperirea feței lui Dumnezeu pe fața lui Hristos — întipărită supranatural pe ștergarul trimis regelui Abgar al Edessei și în alte icoane nefăcute de mânăenerate de armatele bizantine — și a sfinților Lui, impune însă reprezentarea în tablouri și icoane a acestor fețe într-un nou regim al vizibilității ca mărturie a întrupării. Și papa evocă scenele pictate în biserica sfântului Petru și efectul lor psihologic asupra credincioșilor emoționați și convertiți. Nu este vorba de o venerare a materiilor icoanelor sau de tratarea lor ca niște zei păgâni — o viziune grosolană și primitivă, luată în răs chiar și de copii —, ci de ridicarea minții spre persoanele numite și invocate prin intermediul lor. Invocarea de către Leon III a regelui biblic Ozia — de fapt Iezechia — nu-l justifică, ci mai degrabă îl condamnă pe împărat. Persecutarea icoanelor văzute și evidente îl face pe Leon mai rău decât un eretic, care greșește în lucruri nevăzute și complicate. Totul pleacă de la faptul că la instigarea unor consilieri laici împăratul a refuzat să asculte de venerabilul patriarh Germanos — care l-a convins anterior pe împăratul Constantin IV să scrie la

Roma participând la organizarea Sinodului VI Ecumenic —, depășindu-și competențele civile și militare și uzurpând autoritatea spirituală și funcția învățătoarească a episcopilor, refuzând să conlucreze cu sinoadele. De altfel un sinod ecumenic este inutil. Fiind vorba de o inițiativă personală, e suficientă penitența împăratului, renunțarea la insolența și rebeliunea sa spirituală și supunerea față de tradiția și autoritatea Bisericii. Distrugerea din ordin imperial a icoanei lui Hristos din Chalkoprateia a avut un impact negativ asupra regatelor din Apus, care, în semn de represalii, au aruncat efigiile imperiale și au invadat teritoriile bizantine din Italia și Ravenna, înaintând spre Roma. Amenințarea cu o represiune imperială tiranică, după modelul celei exercitate de Constans asupra papei Martin și a monahilor Maxim și Anastasie, arestați, aduși în Constantinopol, judecați, torturați și morți în exil, este inaplicabilă în noile condiții politice și religioase din Occident, unde toate popoarele și toții regii privesc spre urmașul sfântului Petru ca spre „un dumnezeu pământesc”, iar papalitatea are o funcție esențială de mediere și arbitraj între Orient și Occident. Papa încheie scrisoarea arătându-și intenția de a pleca în Septem, unde a fost chemat să boteze suveranul, și înainte de aceasta își exprimă încă o dată speranța că împăratul va renunța la violență și barbarie, în timp ce barbarii se îmblânzesc și civilizează, se va întoarce la adevărul și tradiția Bisericii, evitând escaladarea unui conflict și vărsarea de sânge nevinovat.

Într-o a doua scrisoare Grigorie II confirmă primirea unei noi scrisori imperiale, deznădăjduit de faptul că Leon III stăruie în atitudinea sa, motivându-și-o cu afirmația repetată că este în același timp „împărat și preot”. Prin aceasta însă refuză să urmeze atât exemplului marilor episcopi care au activat în Constantinopol — Părinții Capadocieni și Ioan Hrisostom —, cât și marilor împărați cum au fost Constantin I, Teodosie I, Valentinian III, Iustinian I și Constantin IV. Toți aceștia au soluționat chestiunile teologice convocând sinoade ale episcopilor și conlucreând cu ierarhia bisericească și în același timp cu toții au construit și împodobit biserici monumentale. Leon III este invitat să facă la fel: să nu mai golească bisericile de podoaba lor și să le lase așa cum le-au găsit, și să conlucreze cu episcopii Bisericii, respectând riguros diferența între chemările și competențele distincte ale autorităților imperială și eclezială în societatea creștină. Întreaga epistolă a doua are ca temă precizarea diferențelor dintre împărați și arhierii, dintre palat și biserică, atât în ce privește sferile distincte de exercitare, cât și metodele de exercitare: constrângerea fizică mergând până la violență și pedeapsa cu moartea, respectiv recuperarea prin penitență, iertarea și vindecarea. Nici episcopii nu trebuie să intervină în treburile statului și palatului, nici împărații bine-cinstitori de Dumnezeu nu trebuie să se amestece în treburile bisericii lăsând dogmele pe seama episcopilor. Intimidarea tiranică și amenințarea cu forța în credință sunt metode ale Satanei, Grigorie II nesfiindu-se să-l eticheteze pe Leon

III ca predat pe sine însuși trufiei și Satanei și, ca atare, având nevoie urgentă de pocăință, de întoarcere la umilință față de episcopi, față de adevăr și ascultare de tradiție. Dacă icoanele nu sunt menționate de cele Șase Sinoade Ecumenice, este pentru că ele fac parte din firescul exprimării credinței, fiind cerute de natura umană (Sinoadele Ecumenice nu vorbesc nici despre faptul că trebuie să mâncăm și să bem pâine și apă). În final, Grigorie II îl îndeamnă din nou să fie împărat și preot în sensul înaintașilor săi; ascultând de episcopi — de el însuși și de patriarhul Germanos —, nu de consilieri mireni rătăciți. Leon III e informat de intenția papei de a pleca în ținuturile din interior ale Occidentului chemat să boteze și de speranța că Dumnezeu îi va da înțelegere și pocăință să se întoarcă la adevăr și la turma una a Bisericii lui Hristos, Marele Păstor, și a păstorilor ei ortodocși, ca prin aceasta Dumnezeu să dea o pace întregii lumi locuite.

Fronton du Duc a copiat aceste două scrisori necunoscute în Occident, le-a tradus în latină și le-a trimis la Roma cardinalului Caesar Baronius (1538–1607), care tocmai demarase publicarea faimoaselor sale *Annales ecclesiastici* — vastă istorie în documente a Bisericii Romano-Catolice până în anul 1193, replică la istoria protestantă a Bisericii lui Hristos publicată între 1559 și 1574 — publicată în 12 volume în folio la Roma între 1588 și 1607. În volumul IX, cuprinzând perioada 714–842, Baronius a publicat în 1600, la anul 726, § 29–30, pentru prima dată textul grec cu traducerea latină a lui Fronton du Duc al celor două scrisori ale lui Grigorie II către Leon III ca un prețios monument al rolului decisiv al papalității în soluționarea unei crize dogmatice și ecleziale la sfârșitul Antichității și începutul Evului Mediu. Câțiva ani mai târziu, în 1612, textul celor două scrisori a fost republicat ca prefață la actele Sinodului VIII Ecumenic în prima ediție greco-latină a Actelor celor optsprezece Concilii generale ale Bisericii Romano-Catolice publicată în patru volume sub patronajul papei Paul V (1605–1621) la Roma între anii 1608 și 1612.⁹ Din 1612 încolo, ele au fost publicate statornic ca atare în toate colecțiile din ce în ce mai ample de acte conciliare imprimate în secolele XVII–XVIII¹⁰. Până inclusiv la faimoasa *Conziliengeschichte* (vol. III, 1877) a istoricului și episcopului romano-catolic din Tübingen, K.J. Hefele (1808–1893), istoricii bisericești au acceptat ca asigurată această bază documentară și autenticitatea corespondenței, elaborându-și în consecință relatările cu privire la istoria dogmelor și a Sinoadelor Ecumenice. În 1851 Philipp Jaffé (1809–1870) inserase la nr. 2180 și 2182 scrisorile grecești ca autentice în faimoasa indexare a

⁹ *Concilia generalia Ecclesiae catholicae Pauli V pont. max. auctoritate edita pleraque graece nunc primum prodeunt*, t. III, Roma, 1612, p. 355–362 și 363–367.

¹⁰ Binius, 1618; Regia, Paris, 1644; Labbé-Cossart, Paris, 1678; Harduin, 1714; Colet, Veneția, 1730, și, în sfârșit, Mansi, vol. 12, 1766.

11.000 de documente oficiale emise de papi până în anul 1198 publicată sub titlul *Regesta Pontificum Romanum* (ediție revizuită de P. Ewald în 1885–1888).

În ultimii ani ai secolului XIX însă, plecând de la analiza atentă a conținutului, precum și a tonului total nediplomatic al scrisorilor, câțiva savanți au evidențiat un șir întreg de inexactități istorice și geografice, pe baza cărora au tras concluzia neautenticității lor. Astfel, editând critic în 1886 *Liber Pontificalis*, eruditul monsenior Louis Duchesne (1843–1922) observa într-o notă o serie întregă de aspecte care stârnesc tot atâtea întrebări:

„Cele două scrisori ale lui Grigorie II către împăratul Leon, care figurează în fruntea actelor sinodului VII Ecumenic, n-ar fi putut fi scrise de acest papă. Ele au împotriva lor mai întâi tăcerea sinodului însuși, înaintea căruia ar fi fost cu siguranță citite, dacă ar fi fost considerate autentice. S-au citit atunci scrisoarea aceluiași Grigorie II către patriarhul Germanos și alte documente de mai mică importanță decât ar fi fost două scrisori solemne adresate de papă împăratului. Mai mult, e limpede că, destul de bine informat despre lucrurile din Constantinopol, redactorul lor e mult mai puțin informat în ce privește obiceiurile Bisericii romane și geografia Occidentului. Își închipuie că papa primește în fiecare an scrisori de la împărat și le păstrează nu în arhivele de la Lateran, ci la mormântul sfântului Petru. Își reprezintă frontiera longobardă ca trecând la trei mile de Roma, mai puțin de cinci kilometri. Crede că regii Occidentului sunt în comunicare cu împăratul prin intermediul papei, care le transmite scrisorile oficiale ale acestuia. Vorbește despre vandali și mauretani ca despre națiuni guvernate încă de regi proprii. Grigorie spune că e chemat de un principe din interiorul Occidentului, Septetus, care vrea să primească Taina Botezului din mâinile lui. Cine nu vede că sub acest nume e vorba de un rege imaginar al țării Septas, adică Ceuta, cea mai îndepărtată posesiune a imperiului pe coasta Africii, iar pentru un bizantin colțul cel mai îndepărtat al Occidentului? Un roman oarecare, cu atât mai mult un papă, n-ar fi făcut niciodată astfel de confuzii. Consider deci preținsele scrisori ale lui Grigorie II ca fiind fabricate la Constantinopol de un apărător al imaginilor pentru a ține locul pierderii celor adevărate. Chiar dacă ar fi fost primite de împărat, acestea n-au fost cu siguranță făcute publice de el. S-ar fi simțit nevoia de a preciza în ochiul publicului capitalei atitudinea adoptată de papi în chestiunea imaginilor dând cuvântul aceluia dintre ei care, cel dintâi, s-a văzut obligat să opună rezistență decretelor împăratului.”¹¹

¹¹ *Liber Pontificalis*, t. I, 1886, p. 413–414.

Câțiva ani mai târziu, într-un articol special publicat în 1890, Louis Guérard¹² anunța descoperirea manuscrisului folosit de Fronton du Duc în 1590 și semnala existența celor două scrisori grecești în alte cinci manuscrise bizantine din bibliotecile de la Paris, Torino, Escorial și Viena. Pentru neautenticitatea lor pledează, pe lângă incoerențele istorice și geografice, mai ales violențele de limbaj total neverosimile pentru toți papii din epoca bizantină; chiar în cazuri de conflict deschis similar (papa Martin I cu Constans II), în scrisorile autentice papii se adresează împăratului întotdeauna cu sentimente de respect și loialitate (orice fel de aroganță fiind o lezmajestate și semnul unei rebeliuni). Tradiția manuscrisă atestă că ele existau deja în secolele IX–X fiind inserate între lecturile pentru prima Duminică din Postul Mare.¹³ Ca atare, ele au fost cu siguranță scrise în Răsărit într-un moment în care Biserica greacă era interesată în afirmarea distincției între autoritatea imperială și cea bisericească și avea nevoie de sprijinul Bisericii Romei ortodoxe în lupta cu împăratul eretic. „Clericul bizantin care a fabricat scrisorile a înțeles și că în Italia se pregătea ceva nou”¹⁴ — națiunile barbare convertindu-se la un creștinism roman structurat de devoțiunea față de sfântul Petru. Concluziile critice ale lui Duchesne și Guérard au fost acceptate în principiu de bizantinologi și chiar istorici ai Bisericii romano-catolice din primele decenii ale secolului XX.

Întreaga chestiune a fost însă reluată la începutul anilor '30, când în două studii remarcabile un tânăr bizantinolog rus stabilit în Occident¹⁵ și un respectat medievist german¹⁶ au pledat cu argumente diferite pentru recunoașterea

¹² L. Guérard, „Les lettres de Grégoire II à Léon l'Isaurien”, *Mélanges d'archéologie et d'histoire* 10 (1890), p. 40–66.

¹³ *Ibid.*, p. 49.

¹⁴ *Ibid.*, p. 59–60.

¹⁵ G. Ostrogorsky, „Les débuts de la querelle des images”, în: *Mélanges à Ch. Diehl*, I, Paris, 1930, p. 235–255. Studiul venea în prelungirea celor publicate anterior în volumul esențial: *Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreiter*, Breslau, 1929. Ulterior, G. Ostrogorski s-a stabilit la Belgrad, unde a organizat Institutul de Studii Bizantine, publicând în 1940 celebra sinteză *Geschichte des byzantinischen Staates*, reeditată în mai multe rânduri.

¹⁶ E. Caspar, „Papst Gregor II und der Bilderstreit”, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 52 (1933), p. 29–70 studiu și p. 72–89 ediție nouă a scrisorilor pe baza unui manuscris bizantin vienez. Înainte de a se sinucide în 1933 ca urmare a eliminării sale din universitate din cauza originii evreiești, deși era creștin evanghelic, Caspar publicase în 1930 și 1933 primele două volume (1400 p.) ale unei masive „istorii a papalității de la începuturi până la culmea dominației mondiale”: Erich Caspar, *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft: I. Römische Kirche und Imperium Romanum*, 1930, 633 p.; II. *Das Papsttum unter byzantinischer Herrschaft*, 1933, 826 p.

autenticității nucleului celor două scrisori ale papei Grigorie, pe care încercau fiecare să-l degajeze din „interpolările” și „glosele” târzii ale unor copişti, care le-ar fi desfigurat forma inițială. Interesul lui Gheorghii Ostrogorski (1903–1976) era cel al bizantinologului preocupat să recupereze o sursă timpurie prețioasă despre sensul primului iconoclast bizantin și critica lui din anii 726–730, respectiv dintre primul edict imperial și demisia patriarhului Germanos; ele ne-ar permite evidențierea dimensiunii politice a controverselor: arogarea de către Leon III a statutului de „rege-preot”, contestată câțiva ani mai târziu de sfântul Ioan Damaschinul, după ce fusese respinsă în 635 de sfântul Maxim Mărturisitorul în timpul procesului său. Interesul evreului protestant Erich Caspar (1879–1935), care scria pe fundalul ascensiunii în Germania a totalitarismului nazist (a cărui victimă a și devenit) și care reușise să înfeudeze umilitor Bisericile luterane la remorca Reichului neopăgân al lui Adolf Hitler, avea o relevanță contemporană nemijlocită transparentă în cea de-a doua parte a extinsului său studiu din 1933. Potrivit lui Caspar, adevărata miză a corespondenței grecești a lui Grigorie II, odată degajată de interpolările și glosele unor scribi plini de fantezie, iese la lumină atunci când textul ei este situat în contextul confruntărilor premonitorii din Italia primei jumătăți a secolului VIII între „Biserica imperială” (*Reichskirche*) „cezaro-papistă” a Bizanțului, „ideea papală romană” de Biserică și „revoluția națională italiană”. Corespondența cu Leon III îl arată pe Grigorie II drept veriga intermediară între teoria celor două puteri formulată de papa Gelasius I (492–496) și teoria monarhiei pontificale enunțată de Grigorie VII (1073–1085). E adevărat, controversa lui Grigorie II cu „cezaro-papismul” și „Biserica imperială” a rămas în plan pur teoretic, un vis mental (*Gedankentraum*). În practică, Grigorie II a rămas loial politic Constantinopolului și a menținut legăturile cu împăratul, care a înțeles însă mesajul și a replicat prin confiscarea „patrimoniilor” încercând să producă falimentul economic al papalității romane. Intențiile lui Grigorie II s-au realizat în practică după un sfert de secol, când, în urma contactului lui Grigorie III cu francii și a călătoriei în 754 dincolo de Alpi a papei Ștefan II, francii au venit în Italia, i-au înfrânt pe longobarzi și — pe fondul adâncirii crizei religioase, anul 754 e anul sinodului iconomah de la Hieria — au donat posesiunile bizantine din Italia papalității.¹⁷

Importanța evidentă a dosarului corespondenței grecești a lui Grigorie II cu Leon III pentru dezbaterile istoricilor și teologilor din secolul XX era însă umbră de la fel de evidentele probleme ridicate de starea actuală a textului lor. Suspiciunile întemeiate cu privire la autenticitatea lor nu puteau fi clarificate, într-un sens sau altul, decât printr-un studiu critic riguros filologico-istoric al tradiției

¹⁷ „Donația” pipiniană a pus bazele „statelor” papale din centrul Italiei și transformări Bisericii Romei în stat medieval, lichidat de revoluționarii pașoptiști italieni abia în 1870.

manuscrite și al contextului ei propriu. Această sarcină a fost asumată și realizată exemplar de eruditul bizantinolog francez (fost asumpționist) Jean Gouillard (1910–1984), rezultatele anchetei sale fiind publicate într-un studiu capital din 1968.¹⁸ În centru se află ediția critică a textului celor două scrisori întreprinsă pe baza unei studieri în detaliu a întregii tradiții manuscrite.

Ediția din „analele bisericești” ale lui Baronius, tipărită în toate colecțiile occidentale, reproducea textul copiei târzii din secolul XVI a cretanului Paleocappa; copist, dar și falsificator, acesta „diortosise” în stil umanist textul grec, înlocuind peste tot latinismele percepute ca barbarisme cu echivalentele din greaca clasică (de ex. schimbase referința la „3 mile” în afara Romei în „24 de stadii” etc.). În 1890, L. Guérard relevase existența altor cel puțin cinci manuscrite bizantine din jurul anului 1000, iar în 1933 E. Caspar încercase să ofere un text ameliorat pe baza unui singur manuscris vienez cu trimiterea în note a „diortosirilor” din ediția Baronius.

Cu acribia sa filologică bizantină unică — strălucit demonstrată cu un an înainte în ediția monumentală a faimosului „Sinodicon al Ortodoxiei” în toate variantele lui transmise de stufoasa și complicata sa tradiție manuscrisă —, Jean Gouillard a inventariat un număr de 25 de manuscrite bizantine și postbizantine și a stabilit textul pe baza celor mai vechi, din secolele X–XII, toate (cu o singură excepție) colecții de omilii și texte de citit cu prilejul duminicilor din Postul Mare și al sărbătorilor din cursul anului bisericesc bizantin; pe care le-a grupat în două clase după gradul mai redus sau mai avansat de corecturi gramaticale introduse de copiiști în text. Pe lângă restituirea filologică a unui text sigur al scrisorilor grecești atribuite papei Grigorie II cu toate particularitățile sale lingvistice și renunțând la procedura speculativă și arbitrară de a izola interpolări sau glose ulterioare suprapuse pe un nucleu inițial prelucrat și distorsionat, contribuția lui J. Gouillard decisivă stă în analiza critică indispensabilă, atât externă, cât și internă, a scrisorilor, analiză care impune constatarea neautenticității lor. Pe de o parte, ele nu sunt nici citate, nici cunoscute nu numai de Sinodul VII Ecumenic din 787 — care le-ar fi putut ignora din dorința evidentă de a cruța, din motive politice, memoria împăraților iconomahi Leon III și Constantin V, străbunicul și bunicul împăratului minor Constantin VI —, dar nici de cancelaria pontifilor romani — care, dacă le-ar fi știut, le-ar fi folosit cu siguranță în confruntările cu împărații bizantini dinainte și de după 787. Tradiția manuscrisă arată că erau cunoscute în

¹⁸ J. Gouillard, „Aux origines de l’iconoclasme: le témoignage de Grégoire II”, *Travaux et Mémoires* 3 [du] Centre de Recherches d’Histoire et de Civilisation Byzantines, Paris, 1968, p. 243–307: ediție critică a celor două scrisori la p. 276–305, prefațată de un amplu studiu critic p. 244–277, pe baza căroră este formulat la p. 306–307 un „bilant istoric” devastator.

Bizanț în secolul IX. Pe de altă parte, multitudinea de inexactități și detalii neverosimile, remarcate încă de Duchesne, violența neplauzibilă de limbaj, sesizată încă de Guérard, impun concluzia inevitabilă că avem de-a face cu compilația unui cleric bizantin de la începutul secolului IX. Contrar deciziunilor lui Ostrogorski și Caspar, care nu rezistă analizelor critice, verdictul este acela al valorii lor reduse de surse istorice cu privire la începuturile iconomahiei bizantine.¹⁹ Interesul lor principal stă însă în faptul că ne oferă accesul la mentalitatea mediului iconodul bizantin din secolul IX, revelându-ne astfel agenda și temele polemicilor din preajma izbucnirii celei de-a doua iconomahii bizantine.

După 1968 doar iezuitul Hans Grotz²⁰ a mai încercat să recicleze argumentele în favoarea autenticității corespondenței grecești atribuite papei Grigorie II,

¹⁹ „Pentru partizanii autenticității substanțiale, scrisorile către Leon III sunt o mină de informații. Ele ar data cu o precizie apreciabilă schimburile de vederi între împărat și papă pe tema imaginilor: prima scrisoare a lui Grigorie II a urmat cu câteva luni incidentului de la Poarta Chalke (sfârșitul verii), cea de-a doua a precedat retragerea lui Germanos (ianuarie 730). Pe scurt, totul s-ar desfășura între 726 și 729. Documentele noastre ar fi singurele care păstrează amintirea mai multor episoade, ca dizgrația patriarhului, ascensiunea în favoarea lui Apsimar al Efesului. Mai mult, pentru Leon III ele ne-ar revela motivația nu doar teologică (doctrina imaginii), ci și juridică (Ozia rege-preot, «bazileu și arhieru») a politicii sale religioase, fără a uita proiectul său de a reuni un sinod ecumenic. Acest bilanț favorabil nu rezistă, credem, nici studiului tradiției, nici analizei critice a scrisorilor [...]. Redactorul acumulează motivele de suspiciune. Deformează după bunul-plac și metodic faptele istorice sau temele mai bine cunoscute; mai mult, își «înmulțește» expunerea cu procedee naive care-i permit să se deservescă într-o scrisoare de ceea ce a scris în cealaltă. Pe scurt, cele două scrisori sunt condamnate în cea mai mare parte a lor cel puțin atât de structura lor «literară», cât și de erori de fond. Datul cronologic însuși e caduc: episodul Chalke e un corp străin și mențiunea unui edict universale împotriva imaginilor nu e în acord cu faptul că Germanos e încă pe postul său» (p. 306). „Bilanțul e atât de minuscul, încât ne întrebăm dacă interesul principal al scrisorilor către Leon III n-ar fi la urma urmei cel al unui caz teratologic și al unei evocări a unui anumit mediu bizantin sub iconoclastism» (p. 307).

Există însă — admite Gouillard — între cele două epistole confecționate în Bizanțul secolului IX și „grade de verosimilitate istorică”. Epistola a doua, pe un ton pastoral și diplomatic și evocând tradiția împăraților buni, e mult mai verosimilă decât epistola întâi, unde vorbește un „papă politic și arogant”. Cum sugera încă din 1889 L. Hartmann, epistola întâi a fost reconstituită pentru a completa trimiterile și lacunele din epistola a doua. Continuitatea lor este însă una „factice” (p. 274–275).

²⁰ H. Grotz, „Beobachtungen zu den zwei Briefen Papst Gregors II. an Kaiser Leo III.», *Archivum Historiae Pontificiae* 18 (1980), p. 9–40 și 24 (1986), p. 365–375, precum și „Die früheste römische Stellungnahme gegen den Bildersturm (Eine These, die es zu beweisen gilt)”, *Annuario Historiae Conciliorum* 20 (1988), p. 150–161; Grotz e urmat

esențiale în salvarea variantei istoriografiei ecleziastice confesionale tradiționale²¹. Variantă dificil însă de susținut în contextul bizantinologiei actuale. Unanimă în acceptarea ca definitivă a demonstrației critice a lui J. Gouillard, aceasta este actualmente angajată într-un amplu și solid demers de revizuire a istoriei întregii epoci a așa-zisului „iconoclast bizantin”, demontat ca un clișeu iconodul confesional discutabil proiectat retroactiv și deformativ asupra întregului secol al VIII-lea din istoria Imperiului Bizantin.²² Istoriografiei ecleziastice actuale îi revine obligația urgentă atât de a-și regândi și interoga critic sursele, cât și de a recepta critic, într-un dialog constructiv, discuțiile și propunerile interpretative, oricât de radicale și revizioniste, oferite de istoricii contemporani, mai ales că avem de-a face cu modele de erudiție și onestitate intelectuală indiscutabile.²³

Scurt spus, istoriografia ecleziastică confesională a fost victima interesată a unei iluzii de perspectivă generate de o nu chiar inocentă eroare editorială post-tridentină: din 1600 până în 1766, cele două scrisori grecești către împăratul Leon III atribuite papei Grigorie II au fost retipărite mereu în deschiderea ediției actelor Sinodului VII Ecumenic. Astfel contextualizată, corespondența era investită cu un rol de uvertură la opera în șapte acte a Sinodului de la Niceea. Adevărata gamă și portativul real pe care trebuia interpretată partitura textului scrisorilor a apărut astfel doar celor trei-patru savanți bizantinologi care s-au aplecat nemijlocit asupra tradiției manuscrise: L. Guérard și J. Gouillard, dar și monseniorul Albert Ehrhard (1862–1940), eruditul defrișător al imenșilor codri ai manuscriselor hagiografice și

de A. Alexakis, *Codex Parisinus Graecus 1115 and Its Archetype* (Dumbarton Oaks Studies 34), Washington DC, 1996, p. 108–110, dar criticat de H. Michels, „Zur Echtheit der Briefe Papst Gregors II. an Kaiser Leo III.”, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 99 (1988), p. 376–391.

²¹ Pe linia Ostrogorski-Caspar-Grotz se situează și recentul studiu al pr. prof. N. Chifăr, convins că, „dacă eliminăm cele două interpolări” și „micile erori de copiere”, „se poate afirma fără ezitare că cele două scrisori provin de la Roma și au fost redactate în limba greacă”. Chiar dacă n-au fost redactate direct de Grigorie II însuși, ele unt importante pentru că, pe de o parte, „exprimă poziția Romei față de cultul icoanelor”, care a apărut permanent cultul icoanelor, iar, pe de altă parte, oferă „o imagine mai clară a poziției iconoclaste a împăratului Leon III” (*op. cit.*, p. 101).

²² Cf. recent Leslie Brubaker, John Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era, c. 680–850. A History*, Cambridge, 2011, p. 69–155, cap. 2: „Leo III: Iconoclast or Opportunist?”.

²³ Un tur de orizont al mutațiilor survenite în discuțiile recente asupra așa-zisului „iconoclast bizantin” în prolegomenele istorice și teoretice la recentul meu volum: *Sfântul Teodor Studitul, În apărarea sfințelor icoane — dosarul unei rezistențe teologice*, Deisis, Sibiu, 2017, p. 46–89.

omiletice bizantine²⁴, și iezuitul bollandist François Halkin (1901–1988). Cu o singură excepție, textul scrisorilor grecești atribuite papei Grigorie II ne este transmis în manuscrise bizantine care cuprind colecțiile de omilii și texte hagiografice de citit în mănăstiri cu prilejul duminicilor și sărbătorilor de peste an²⁵. Ne-o arată încă „Typikon”-ul faimoasei mănăstiri constantinopolitane Theotokos Evergetis înființată în jurul anului 1050.²⁶ Astfel, la utrenie, după sedea la polieleului se citeau cinci texte despre icoane: două despre puterea lor miraculoasă: Cuvânt despre icoana Mântuitorului din Beryt și Cuvânt despre icoana Mântuitorului Antifonetes, două istorice: Cuvânt despre împăratul Teofil și Cuvânt istoric despre ortodoxie, dar și unul teoretic: „Cuvânt al lui Grigorie Dialogul [!] epistolă către [împăratul] Leon ereticul”, respectiv corespondența noastră de aici. Typikon-ul este confirmat de manuscrise. Astfel, de ex., *Bodl. Thomas Roe* 28 (secolul XII) are pentru Duminica Ortodoxiei șase lecturi: cele două epistole ale papei Grigorie II, un Cuvânt despre împăratul Teofil, un Cuvânt al lui Ioan Damaschinul și trei Cuvinte despre miracole ale icoanei Mântuitorului din Beryt, ale icoanei Antifonetes și ale icoanei de la „puțul” din Sfânta Sofia; iar codicele *Paris. gr. 767* (secolul XIII) are tot șase lecturi: Cuvintele despre icoana din Beryt și icoana Antifonetes, Cuvânt istoric despre restaurarea icoanelor, Cuvânt din Scrisoarea patriarhilor orientali către Teofil, cele două epistole ale papei Grigorie II și Cuvântul despre icoana de la „puțul” din Sfânta Sofia.

Apare astfel cu claritate funcția liturgică solemnă a scrisorilor atribuite papei Grigorie II, document *bizantin*. Precedând și secondând-o pe cea a „Sinodiconului Ortodoxiei”, lectura lor actualiza prima victorie a Bisericii prin Grigorie II al Romei și Germanos al Constantinopolului asupra Imperiului eretic angajat prin Leon III în prima sa aventură iconomahă. Citite an de an, avertismentele date lui Leon III și cele date un secol mai târziu lui Teofil aveau rolul de a actualiza termenii și concluziile unei dezbateri nu numai teologice sau religioase, cât mai ales teologico-politice. Fiindcă din dezbateri asupra icoanelor și venerării lor, iconomahia și iconodulia se transforma într-o confirmare cu privire la relația dintre

²⁴ A. Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Leipzig, 1937, 1938, 1943 și 1952.

²⁵ Inventar complet la F. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, ed. a 3-a, t. III, *Supplement, Appendices et Tables*, Bruxelles, 1957, p. 183–190, App. V: *Orthodoxiae Festum*.

²⁶ Cf. A. Dmitrievski, *Opisanie liturgicheskikh rukopisei hraniashchisia v bibliotekah pravoslavnogo Vostoka I*, Kiev, 1895, p. 520–522; trad. rom. în: Sfântul Teodor Studitul, *În apărarea sfințelor icoane...*, p. 458–459, și comentariile de la p. 122–139. Cf. și Ch. Barber, *Contesting the Logic of Painting. Art and Understanding in Eleventh-Century Byzantium*, Brill, 2007, p. 3–13.

Biserică și Imperiu, rezultatul fiind un adevărat „proces al puterii imperiale” (G. Dagron).

Compilerul bizantin a trădat involuntar data redactării scrisorilor prin analogia biblică pe care o pune în gura lui Leon III: comparându-se cu Ozia (de fapt Iezechia), împăratul ar fi scris papei Grigorie II: „*Așa cum Ozia, împăratul iudeilor, a scos după 800 de ani șarpele de aramă din Templul din Ierusalim, și eu, după 800 de ani, am scos idoli din biserici.*” Bizanțul începutului secolului IX este astfel cu maximă probabilitate data redactării versiunii actuale a scrisorilor grecești către Leon III atribuite papei Grigorie II. Într-un remarcabil studiu critic publicat în 1990 și consacrat celebrului episod al distrugerii icoanei lui Hristos de pe Poarta de Bronz (*Chalke*) a palatului imperial din Constantinopol, unanim considerat începutul politicii imperiale iconoclaste în Bizanț, dar care la o analiză riguroasă a surselor apare mai degrabă o piesă de propagandă iconodulă rescrisă la începutul secolului IX decât o relatare istorică propriu-zisă, Marie-France Auzépy (n. 1942)²⁷ a identificat mai precis data și mediul iconodul în care au fost produse atât scrisorile papei Grigorie II, cât și „Viața” mărturisorului iconodul Ștefan cel Nou, dar și „Cronografia” iconodulilor Gheorghe Sincelul și Teofan Mărturisorul. Este vorba de mediul clericilor patriarhiei sub păstoriarea lui Nichifor Mărturisorul, fost secretar imperial promovat patriarh în aprilie 806 și care a păstorit până în martie 815, când a demisionat, murind în 828 în exil. Contextul a fost ampla campanie de propagandă demarată în anii 805–807 cu dublul scop de a reabilita imaginea patriarhiei ecumenice — compromise în anii 730–785 prin alinierea conformistă la politica lui Leon III și, ulterior, la teologia iconomahă a lui Constantin V — atât în fața instituției imperiale, cât și a criticilor monahilor studiiți. Prin patriarhii celor două Rome — Germanos și Grigorie II — Biserica apărea ca reacționând inițial în mod mărturisor și responsabil în fața unei imixtiuni abuzive a Imperiului într-o chestiune de credință și pietate. Primii doi episcopi ai Bisericii rezistaseră atât teologic, cât și politic, apărând tradiția și credința creștină, precizând totodată și limitele de competență ale autorității imperiale în Biserică. Un gest care apărea în același timp unul de continuitate cu atitudinea mărturisoare anterioară a papei Martin I și a monahului Maxim, dar premonitoriu, anticipând derivatele despotice viitoare ale lui Constantin V²⁸, iar

²⁷ M.-F. Auzépy, „La destruction de l'icône du Christ de la Chalce par Leon III: propagande ou réalité?”, *Byzantion* 66 (1990), p. 445–492, reluat în volumul: *L'histoire des iconoclastes*, Paris, 2007, p. 145–178.

²⁸ Tot în 1990, bizantinologul german Paul Speck (1928–2003) propunea în *Ich bin's nicht, Kaiser Konstantin ist es gewesen: die Legenden vom Einfluss des Teufels, des Juden und des Moslem auf den Ikonoklasmus* (Poikila Byzantina 10), Bonn, 1990, p. 637–695 (anexa 14) o altă interpretare interesantă și ea. Cele două scrisori grecești atribuite papei Grigorie II ar fi transformarea în secolul IX a două scrisori polemice împotriva invitațiilor

după 815, ale lui Leon V și Teofil, până la „concordatul” final din Duminica Ortodoxiei, 11 martie 843.

Cea mai atentă recitare și valorificare a corespondenței grecești atribuite papei Grigorie II a fost dată însă în 1996 de ilustrul bizantinolog francez, regretatul Gilbert Dagron (1932–2015) și face tema capitolului central („Leon III și împărații iconoclaști: Melchisedec sau Antihrist”) din monografia sa capitală dedicată transformării imaginii „împăratului-preot” pe parcursul mileniului bizantin și deconstrucției critice a mitului occidental modern al așa-zisului „cezaropapism bizantin”.²⁹ Acest din urmă clișeu provine din raționalizarea modernă a teoriei gelasiene a celor două „puteri” interpretată în sensul augustinian al conflictului ireductibil a două „cetăți”, între care nu poate exista nici alianță, nici complementaritate, ci rivalitatea permanentă între preotul-împărat/biserica-stat = teocrație și „papo-cezarism” și împăratul-preot/statul-biserică = hierocrație și „cezaropapism”. Este însă o viziune deformatoare care nu sesizează adevărata origine, nu elenistic-păgână, ci biblic-mesianică, a imperiului creștin constantinian, în care împăratul creștin era un nou David, deci împărat și preot după rânduiala lui Melchisedec; ca atare regalitatea sa era una sacră, chemată să exercite funcții cvasi-episcopale și isapostolice. Recunoscută de ierarhia Bisericii imperiului creștin, manifestată liturgic și activată solemn în convocarea și desfășurarea sinoadelor ecumenice, această dublă natură a împăratului creștin a fost pusă sub semnul întrebării de intervențiile publice ale unor împărați în susținerea și promovarea unor erezii trinitare și hristologice. Ultimele din acest tip de intervenții au fost cele legate de impunerea iconomahiei în imperiu. Criza

adresate de Constantin V și principalul său consilier, mitropolitul Teodosie al Efesului (menționat explicit în scrisoarea întâi), la „sinodul ecumenic” iconomah de la Hieria (februarie–august 754). Aceste scrieri polemice ar fi fost redactate în siriacă în Siria (concomitent cu tratatele sfântului Ioan Damaschinul) și ulterior traduse în grecește și interpolare cu pasaje din scrisorile originale ale papei Grigorie II către Leon III, scrisori de protest față de politica fiscală a împăratului, pe care compilatorul le-a transformat în scrisori teologico-politice.

P. Speck este autorul unui șir întreg de monografii critice — foarte puțin cunoscute, dar care ar merita o discuție — despre principalele personaje ale primei iconomahii bizantine: *Kaiser Konstantin VI. Die Legitimation einer Fremden und der Versuch einer eigenen Herrschaft*, München, 1978; *Artabasdos, der rechtgläubige Vorkämpfer der göttlichen Lehren* (Poikila Byzantina 2), Bonn, 1981, și *Kaiser Leo III., die Geschichtswerke des Nikephoros und des Theophanes und der Liber Pontificalis* (Poikila Byzantina 19–20), Bon, 2002–2003.

²⁹ G. Dagron, *Empereur et prêtre. Étude sur le „césaropapisme” byzantin*, Paris, 1996, p. 169–200, cap. 5: „Léon III et les empereurs iconoclastes: Melchisédech ou l’Antéchrist”.

monotelită din secolul VII și dubla criză iconomahă din secolele VIII și IX au făcut ca în Răsărit dezbaterea teologică propriu-zisă pentru apărarea ortodoxiei să se finalizeze cu aprinse discuții teologico-politice privitoare la statutul împăratului în Biserică, soldate cu o contestare radicală a proiectului constantinian și un asalt sistematic asupra instituției imperiale însăși din partea monahilor și clericilor patriarhiei.

Fabricate în Bizanț în jurul anului 800, în ajunul izbucnirii celui de-al doilea iconoclast, plecând poate în jurul unor nuclee autentice, scrisorile bizantine către Leon III atribuite papei Grigorie II scot la lumină — după actele procesului sfântului Maxim din 655 — miza de forță a dezbaterii celui de-al doilea iconoclast. „Imaginate sau rescrise fără scrupul istoric”, ele sunt concentrate pe „eficacitatea” maximă a mesajului polemic axat în jurul provocatoarei formule, autentice sau fabricate, puse în gura lui Leon III: „Sunt împărat și preot.” În fundal se afla confruntarea de la distanță între cele două Rome, cea Veche, unde papa domnea ca un preot fără împărat, și cea Nouă, unde domnea un împărat fără preot și care se autoprocama „împărat-preot” în descendența explicită a monarhilor biblici. Cumulului de funcții revendicat de bazileul constantinopolitan, autorul bizantin îi opune idealul roman al unei puteri bisericești independente, Roma papală fiind „locul ideal de unde se putea spune suveranului că nu este decât un laic și că doar episcopii sunt abilitați să definească dogmele și să conducă Biserica”³⁰. Dar, subliniază G. Dagron, analogia cu separația gelasiană a celor două puteri se oprește aici, aceleași teme neavând în Răsărit același sens și aceleași consecințe ca în Occident. Autorul corespondenței nu evocă critic nici modelul Melchisedec aflat în spatele formulei lui Leon III, nici nu trage consecințele ultime din calificarea lui Leon III nu ca un simplu ereziarh, ci în același timp un împărat persecutor neo-păgân și un monarh neo-iudaic în haină creștină — ambele transformându-l pe suveranul Imperiului creștin al lumii dintr-o icoană a lui Hristos, Rege-Preot-Profet, într-un Antihrist sau precursor al acestuia (identificare prezentă în literatura iconodulă a celui de-al doilea iconoclast). Perspectiva sa este cea tipic răsăriteană a idealului „simfonic”, în care preoția și imperiul nu sunt două puteri separate negativ, ci două funcții distincte, chemate să conlucreze pozitiv și armonios în același corp eclezial-politic al Imperiului creștin constantiniano-iustinian. De aceea nu vrea să spună că împăratul nu este preot, ci doar că poate deveni asta nu solitar și autarhic, ci respectând tradiția și rămânând ortodox, și consultându-se permanent cu episcopii săi.³¹

Corespondența greacă atribuită papei Grigorie II vehiculează astfel o gândire teologico-politică tipic bizantină, un argument în plus împotriva neautenticității lor

³⁰ *Ibid.*, p. 179.

³¹ *Ibid.*, p. 184.

romane, dar unul în plus în favoarea originii lor răsăritene și a valorii lor simbolice — consacrate liturgic de Biserica constantinopolitană — alături de „Sinodiconul Ortodoxiei” — de manifest și veritabil program teologico-politic al Ortodoxiei bizantine.

II

Epistola lui Grigorie, papa Romei, către Leon împăratul despre veneratele și sfințele icoane³²

Am primit scrisoarea de Dumnezeu păzitei tale maiestăți imperiale și frații³³ trimisă prin augustalul spatharocandidat³⁴. De când ai ajuns împărat în indictionul al 14-lea, primind scrisorile³⁵ tale primite din același indiction al 14-lea și al 15-lea, din întâiul și al 2-lea, al 3-lea și al 4-lea, al 5-lea și al 6-lea, al 7-lea, al 8-lea și al 9-lea³⁶, le păstrăm în siguranță în sfânta Biserică depuse în pragul locului de adormire al sfântului și slăvitului corifeu al apostolilor, Petru, unde sunt și cele ale de Hristos iubitorilor tăi predecesori, care au împărășit în chip binecinstitor [de Dumnezeu]³⁷ înaintea ta. În cele zece rezumate³⁸ ai făgăduit în chip frumos și binecinstitor [de Dumnezeu]³⁹ că vei păzi și păstra fără știrbire, cum se

³² Jaffé-Ewald [*Regesta Pontificum Romanorum*] 2180. Ed. critică J. Gouillard, *Travaux et Mémoires* 3 (1968), p. 277–297; ediția anterioară, Mansi 12, 959–974, text reluat în PL 89, 511–521, este depășită.

Grigorie II (n. 669), papă din 19 mai 715 până la moarte în 11 februarie 731. Leon III Isaurianul (n. cca 675 în Germanicia, Siria), împărat al Constantinopolului din 25 martie 717 până la moarte în 18 iunie 741. A pus capăt crizei interne, a respins cu succes cel mai amplu asediu arab al Constantinopolului din 15 iulie 717 până în 15 august 718 și a reorganizat Imperiul roman permițându-i supraviețuirea și revenirea ulterioară. Pentru personajele menționate, a se vedea baza de date prosopografică www.pbe.kcl.ac.uk.

³³ *Basileias kai adelphotetos*, adresare total neobișnuită și în afara protocolului diplomatic al epocii, insinuând că papa Romei este omologul imperial al împăratului de la Constantinopol.

³⁴ *Augoustalios*, titlu necunoscut altfel acordat unui personaj din anturajul Augustului împărat. *Spatharokandidatos*, cea mai veche atestare a acestui titlu militar compus din *spatharos* (purător de sabie), membru al corpului de pază al împăratului, și *kandidatos* (îmbrăcat în alb), ofițer al gărzii imperiale.

³⁵ *Epistolas*.

³⁶ „Este absurd să ne imaginăm că împăratul trimitea an de an papei o declarație de ortodoxie, pe care o semna o singură dată la Constantinopol cu ocazia proclamării sale”; Gilbert Dagron, *Empereur et prêtre. Étude sur le „césaropapisme” byzantin* (Bibliothèque des Histoires), Paris, 1996, p. 378, nota 4.

³⁷ *Eusebōs*.

³⁸ *Tas dekas syllabas*.

³⁹ *Kalōs kai eusebōs*.

cuvine unui împărat al creștinilor toate îndemnurile sfinților noștri părinți și învățători. Lucru însemnat în primul rând e însă acela că este scrisoarea ta, nu a altuia, prevăzută în afară cu pecețile imperiale⁴⁰ și pecetluite sigur și înăuntru cu semnătura în culoare roșie cu mâna proprie, cum este obiceiul împăraților să semneze, și că ai mărturisit în chip frumos și bine-cinstitor [de Dumnezeu] cu privire la nepătata noastră credință ortodoxă și ai scris că „acela care desființează și nimicește hotarele părinților să fie blestemat”⁴¹. Când am primit deci acestea, am adus laude de mulțumire lui Dumnezeu, că negreșit împărăția ți-a fost dată de Dumnezeu.

Și alergând tu frumos, cine a sunat în urechile tale și a sucit inima ta ca un arc strâmb de te-ai uitat spre cele din urma ta? Zece ani ai umblat frumos în harul lui Dumnezeu și n-ai făcut mențiune de sfințele icoane

Acum însă spui că ele „țin locul idolilor, iar cei care li se închină sunt idolatri”, și ai poruncit să fie sparte și distruse peste tot și să dispară desăvârșit, și nu te temi de judecata lui Dumnezeu pentru că vin scandaluri inimile oamenilor, nu numai ale credincioșilor, ci și ale necredincioșilor. Hristos îți face cunoscut să nu scandalizezi nici măcar pe unul din cei mai mici⁴² și că prin scandalizarea celui mai mic vei merge în focul cel veșnic, iar tu ai scandalizat întreaga lume, ca unul care nu vrei să suferi moarte și să dai socoteală nefericită?

Ai scris că „nu trebuie să ne închinăm la cele făcute de mâini omenești⁴³ și la orice chip făcut prin asemănare⁴⁴ a nimic din ce este în cer și pe pământ, cum a spus Dumnezeu⁴⁵” și: „informează-mă cine ne-a predat să fieenerate și să ne închinăm, când Dumnezeu legiuiește să nu ne închinăm la cele făcute de mâini omenești”. Și eu mărturisesc că e o legiuire a lui Dumnezeu. De ce însă, ca împărat și cap al creștinilor n-ai întrebat niște cunosători care au experiență și nu te-ai lăsat încredințat de ei despre cele pe care Dumnezeu le-a numit aici lucruri făcute de mâini omenești înainte să tulburi și agiți noroadele simple? Cu toate acestea ai respins, tăgăduit și scos afară pe sfinții noștri părinți și învățători, căroră ați promis în scris cu mâna proprie că le vei urma. Scriptura, lumina și mântuirea noastră sunt sfinții și purtătorii de Dumnezeu părinți și învățători și cele pe care ni le-au predat în Hristos sfințele Șase Sinoade în Hristos, și nu primești mărturiile lor. Suntem constrânși să-ți scriem lucruri bolovănoase și groase, pentru că ești

⁴⁰ *Tas basilikas boullas.*

⁴¹ *Cf. Dt 27, 17; Pr 22, 28.*

⁴² *Cf. Mt 18, 6–9.*

⁴³ *Cheiropoiēta.*

⁴⁴ *Eidos kath' homoiōma.*

⁴⁵ *Iș 20, 4–5.*

bolovănos și gros⁴⁶, dar acestea au în ele puterea și adevărul lui Dumnezeu. Te rugăm pentru Dumnezeu să lași aroganța și trufia în care te-ai îmbrăcat și să ne dai în chip sincer urechea cu multă smerenie și Dumnezeu te va convinge de adevăr prin cele pe care le-a grăit. Căci din pricina idolatriilor care ocupau pământul făgăduinței și se închinau la animale de aur, de argint și de lemn și la orice creatură și spuneau: „Aceștia sunt dumnezeii noștri și alt dumnezeu nu este”⁴⁷, în chip asemănător se închinau și la toate păsările zburătoare și ziceau „Aceștia sunt dumnezeii noștri și alt dumnezeu nu este”, de aceea a zis Dumnezeu să nu ne închinăm la lucrurile făcute de mâini omenești vătămătoare și blestemate ale diavolului, pentru că sunt și lucruri făcute de mâini omenești spre slujirea și slava lui Dumnezeu. Când a vrut să ducă poporul sfințit al Său, al evreilor, așa cum a făgăduit mai înainte lui Avraam, Isaac și Iacob că le va da lor pământul făgăduinței și-i va face proprietari și moștenitori ai posesiunilor idolatriilor, iar neamurile acelea le va zdrobi și șterge desăvârșit, fiindcă întinau pământul și văzduhul cu fărădelegea pe care o săvârșeau⁴⁸, Dumnezeu a spus și a avertizat dinainte poporul Său să nu cadă în închinările acelor. În poporul israelit Dumnezeu Și-a ales doi bărbați și i-a binecuvântat și sfințit să lucreze lucruri făcute de mâini omenești spre slava și slujirea lui Dumnezeu, spre aducerea aminte a generațiilor lor: pe Bezeleel și pe Eliab⁴⁹. Și a zis Dumnezeu lui Moise: „Cioplește două table de piatră”⁵⁰ și adu-Mi-le, și după ce le-a cioplit, a venit și Dumnezeu a scris cu degetul Său⁵¹ Zece Cuvinte făcătoare de viață și nemuritoare. Apoi i-a zis Dumnezeu: „Fă heruvimi și serafimi și o masă aurită înăuntru și în

⁴⁶ *Hosper ei chondros kai pachys.*

⁴⁷ *Sol* 13, 10–11; 14, 8.

⁴⁸ *Lv* 18, 27–28.

⁴⁹ *Cf. Iș* 31, 1–11: „După aceea a grăit Domnul cu Moise și a zis: «Iată, Eu am rânduit anume pe Bezeleel, fiul lui Uri, fiul lui Or, din seminția lui Iuda, și l-am umplut de duh dumnezeiesc, de înțelepciune, de pricepere, de știință și de iscusință la tot lucrul, ca să facă lucruri de aur, de argint și de aramă, de mătase violetă, stacojie și vișinie, și de în răsucit, să șlefuiască pietre scumpe pentru podoabe și să sape în lemn tot felul de lucruri. Și iată, i-am dat ca ajutor pe Oholiab, fiul lui Ahisamac, din seminția lui Dan, și am pus înțelepciune în mintea oricărui om iscusit, ca să facă toate câte ți-am poruncit: Cortul adunării, chivotul legii, capacul cel de deasupra lui și toate lucrurile cortului; masa și toate vasele ei; sfeșnicul cel de aur curat cu toate obiectele lui și jertfelnicul tămâierii; jertfelnicul pentru arderile de tot cu toate obiectele lui; baia și postamentul ei; țesăturile pentru înveliș, veșmintele sfințite pentru Aaron preotul și veșmintele de slujbă pentru fiii lui; mirul pentru ungere și aromatele mirositoare pentru locașul cel sfânt; toate le vor face ei așa, cum ti-am poruncit Eu ție.»”

⁵⁰ *Iș* 34, 1; 31, 18.

⁵¹ *Iș* 31, 18.

afară, și fă un chivot din lemn care nu putrezește și pune mărturiile Mele în chivot spre aducerea-aminte a generațiilor voastre⁵², tablele, vasul, toiagul și mana⁵³. Oare aceste chipuri și asemănări sunt făcute de mâini omenești, sau nu? Dar sunt spre slava și slujirea lui Dumnezeu.

Cuprins de teamă, când a vrut să vadă un chip și o asemănare, ca să nu greșească, marele Moise s-a rugat lui Dumnezeu zicând: „Arată-mi-Te, Doamne, ca să Te văd” în chip cunoscut⁵⁴, și Dumnezeu i-a răspuns: „Dacă Mă vei vedea, vei muri; dar treci în crăpătura acestei stânci și vei vedea spatele Meu.”⁵⁵ Și Dumnezeu i-a arătat ca într-o vedere taina ascunsă de veacuri și de generații.⁵⁶

Pe vremea generațiilor noastre în timpurile de pe urmă S-a arătat însă în chip limpede pe Sine Însuși, și spatele și fața Sa. Când Dumnezeu a văzut neamul oamenilor pierind în veci, făcându-i-Se milă până în măruntaie de făptura Lui, L-a trimis pe Fiul Său născut înainte de veci și, coborând din ceruri, a intrat în pântecul Fecioarei Maria, în pântecul ei a făcut să strălucească lumina adevărată și acea lumină în locul seminței s-a făcut trup și S-a născut. Dumnezeu fiind S-a făcut om, S-a botezat în râul Iordan și ne-a botezat și pe noi. A început să ne dea chezașia unor semne de recunoaștere, ca să nu fim duși în rătăcire și, intrând în Ierusalim, la etajul sfântului și slăvitului Sion ne-a dat la Cina de Taină sfântul Său Trup și ne-a adăpat cu Scumpul Său Sânge. Acolo a spălat și picioarele noastre și am mâncat și am băut împreună cu El⁵⁷ și mâinile noastre L-au pipăit⁵⁸ și S-a făcut cunoscutul nostru, ni S-a arătat adevărul nostru, iar rătăcirea și întunericul care ne învăluia au fugit și au pierit, și în tot pământul a ieșit sunetul Său și până la marginile lumii cuvintele Lui⁵⁹. Și din toată lumea au început să vină spre Ierusalim oameni ca niște vulturi în zbor, cum a spus Domnul: „Acolo unde va fi stârvul, acolo se vor aduna și vulturii”⁶⁰: stârvul e Hristos, iar vulturii sunt oamenii cinstitori de Dumnezeu și iubitori de Hristos. Văzându-L pe Domnul, înfățișându-L în tablouri L-au pictat⁶¹. Cum au văzut-o pe Mama Domnului, înfățișându-o în tablouri au pictat-o. Văzându-l pe Iacob fratele Domnului, cum l-au văzut înfățișându-l în tablouri l-au pictat; văzându-l pe întâiul martir Ștefan, cum l-au văzut înfățișându-l în tablouri l-au pictat; și, ca să vorbesc scurt, văzând fețele martirilor, care și-au

⁵² *Iș* 25, 18 ș.u.

⁵³ *Iș* 25, 16 și *Evr* 9, 4.

⁵⁴ *Gnostōs*.

⁵⁵ *Iș* 33, 13. 20.

⁵⁶ *Cf. Ef* 3, 9.

⁵⁷ *Cf. FA* 21, 41.

⁵⁸ *Cf. 1 In* 1, 1.

⁵⁹ *Cf. Ps* 18, 4.

⁶⁰ *Mt* 24, 28.

⁶¹ *Historēsantes ezōgraphēsan*.

vărsat sângele pentru Hristos, le-au pictat. Pe care văzându-le oamenii din toată lumea, lăsând închinările diavolului, s-au închinat acestora. Ce ți se pare mai bine, împărate: să ne închinăm acestor icoane sau celor ale rătăcirii diavolului? Pe când Hristos era în Ierusalim, Abgar⁶², care pe atunci stăpâna și împărătea orașul Edessa, auzind de minunile lui Hristos, a scris o scrisoare lui Hristos și Hristos i-a răspuns în scris cu mâna Sa și i-a trimis și sfânta și slăvita Lui față. Trimite după acea imagine nefăcută de mâini și vezi: se adună acolo și se roagă mulțimile noroadelor răsăritului. Și sunt multe astfel de lucruri nefăcute de mână⁶³, pe care le dețin armatele iubitoare de Hristos ale themelor⁶⁴ și la care te închini în fiecare zi și le disprețuiești. De ce însă nu-L înfățișăm în tablouri și pictăm⁶⁵ pe Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos? Fiindcă nu știm cine este, iar natura lui Dumnezeu e cu neputință să o înfățișăm și pictăm. Dacă L-am fi văzut și cunoscut ca pe Fiul Lui, L-am fi putut înfățișa în tablouri și picta și pe El, ca să numești idol și chipul Lui trasat [în icoană]⁶⁶!

Martori îți suntem ca niște frați în Hristos, vino iarăși la adevărul de unde ai ieșit. Scutură de la tine aroganța, înlătură încăpățânarea, scrie la toți și pretutindeni, ridică-i pe cei căror le-ai fost poticneală și dă iarăși lumină celor pe care i-ai orbit, afară numai dacă pentru multa ta nesimțire⁶⁷ socotești drept nimic acest lucru. Știe iubirea lui Hristos: atunci când intrăm în lăcașul sfântului corifeu al apostolilor, Petru, și contemplăm⁶⁸ sfânta lui icoană, venim la străpungerea [inimii]⁶⁹ și lacrimile noastre se revarsă ca picăturile de ploaie din văzduh. Hristos a redat orbilor vederea, și tu i-ai orbit pe cei care vedeau bine și te-ai făcut lor piedică, ai oprit frumoasa alergare a oamenilor, i-ai lipsit de rugăciuni, și în locul privegherilor, stăruinței și sârguinței față de Dumnezeu ai întors norodul simplu spre somn, dormitare și nepăsare și l-ai făcut să-și piardă capul.

Și spui că „ne închinăm la pietre, pereți și scânduri”. Nu e așa cum spui, împărate, ci ele aducerea noastră aminte și trezire urcând sus mintea noastră bolovănoasă și groasă prin cei ale căroră sunt numele, invocarea și desenele, iar nu

⁶² Abgar V cel Negru, rege al Edessei în anii 4 î.Hr–7 d.Hr. și 13–40 d. Hr., convertit la creștinism de Taddeu, destinatator potrivit tradiției al unei scrisori de la Iisus Hristos și al unui portret imprimat miraculos pe un ștergar, așa-numita icoană nefăcută de mână adusă la Constantinopol în 944, eveniment pomenit în sinaxare în 16 august.

⁶³ *Alla polla [a]cheiropoiēta.*

⁶⁴ *Themata* sunt provinciile militare în care împărații isaurieni au reorganizat teritoriul imperiului ca să poată rezista invaziilor arabe și barbare.

⁶⁵ *Ouk historoumen kai zōographoumen.*

⁶⁶ *Charaktēra.*

⁶⁷ *Dia tēn pollēn sou anaisthēsian.*

⁶⁸ *Theoroumen.*

⁶⁹ *Katanyxin.*

ca la niște zei, cum spui tu — să nu fie! —, fiindcă nu ne punem nădejdea în ele. Ci dacă e o icoană a Domnului spunem: „Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, ajută-ne și ne mântuiește!”; dacă e o icoană a sfintei Lui Mame spunem: „Sfântă Născătoare de Dumnezeu, Mamă a Domnului, fi sol la Fiul Tău, adevăratul Dumnezeu nostru, ca să mântuiască sufletele noastre!”; dacă e icoana unui martir spunem: „Sfinte Ștefane, care ți-ai vărsat sângele pentru Hristos, și ai la El îndrăzneală ca întâiul martir, fi sol pentru noi!” Și la oricare martir a dat mărturie așa spunem și astfel de rugăciuni înălțăm prin ei; iar nu așa cum spui tu, împărate, numindu-i zei pe martiri.

Întoarce înapoi gândurile tale cele rele și eliberează sufletul tău de scandalurile și blestemele care-ți vin de la toată lumea, pentru că ești luat în răs până și de copiii mici. Umbla prin școlile celor care învață alfabetul și spune: „Eu sunt desființatorul și prigonitorul icoanelor” și îndată îți vor arunca tăblițele în cap, și ceea ce n-ai fost învățat de la înțelepți vei învăța de la niște copii.

Ne-ai scris: „Ozia, împăratul iudeilor, a aruncat după opt sute de ani șarpele de aramă din templu⁷⁰, iar eu după opt sute de ani⁷¹ am scos idolii din biserici.” Într-adevăr, Ozia era fratele tău și avea aceeași încăpățănare a ta și a folosit forța tiranică împotriva preoților din timpul său⁷², ca și tine. Acel șarpe de aramă l-a

⁷⁰ Inexactitate a autorului. Este vorba de fapt de Iezechia; cf. 4 Rg 18, 1–7: „În anul al treilea al lui Osea, fiul lui Ela, regele lui Israel, s-a făcut rege Iezechia, fiul lui Ahaz, regele Iudei. ... Acesta a făcut fapte plăcute în ochii Domnului în toate, cum făcuse și David, tatăl său, că el a desființat înălțimile, a sfărâmat stâlpii cu pisanii idolești, Așeratele, i-a stricat șarpele cel de aramă, pe care-l făcuse Moise; chiar până în zilele acelea fiii lui Israel îl tămâiau și-l numeau Nehuștan. Și a nădăjduit el în Domnul Dumnezeu. Ca el n-a mai fost altul între toți regii lui Iuda, nici înainte, nici după; căci s-a lipit el de Domnul și nu s-a abătut de la El, ci a păzit poruncile Lui, cum poruncise Domnul lui Moise. De aceea Domnul a fost cu el și tot ce a făcut Iezechia, făcea cu chibzuință.”

⁷¹ Opt sute de ani de la Hristos, prin care autorul epistolei atribuite papei Grigorie trădează involuntar data compilării ei: primii ani ai secolului IX; cf. Dagron, *op cit.*, p. 176 și 378, nota 4.

⁷² 2 Par 26, 16–18: „Și când a ajuns puternic, el s-a mândrit în inima lui spre pieirea lui; și a săvârșit o nelegiuire înaintea Domnului Dumnezeuului său, căci a intrat în templul Domnului, ca să tămâieze pe jertfelnicul tămâierii. Dar după el a intrat și Azaria preotul, împreună cu optzeci de preoți ai Domnului, oameni aleși, și s-au împotrivit regelui Ozia și i-au zis: «Nu ți-e dat ție, Ozia, să tămâiezi înaintea Domnului, ci preoților, fiilor lui Aaron, care sunt sfințiți să tămâieze; ieși din locașul sfânt, căci ai făcut o fărădelege și nu-ți va fi de loc spre cinste acest lucru înaintea Domnului Dumnezeu.» Ozia însă s-a supărat pe ei; și cum ținea în mâna lui cădelnița, ca să tămâieze, deodată s-a ivit lepra pe fruntea lui în fața preoților, în templul Domnului, dinaintea altarului tămâierii. Iar dacă s-au uitat la el cu luare aminte Azaria arhierul și toți preoții, iată el avea pe fruntea lui lepră. Și l-au silit să iasă de acolo; dar și el însuși s-a grăbit să iasă, căci îl lovise Domnul. Și a fost leproș

introdus în templu odată cu sfântul chivot sfințitul David⁷³, și ce altceva era decât o statuie de bronz sfințită de Dumnezeu pentru cei care erau atunci bolnavi și mușcați de șerpi⁷⁴, ca să fie arătat noroadelor că acela care a sugerat păcatul primei perechi plămădite de Dumnezeu, lui Adam și Eva⁷⁵, a fost făcut el însuși leacul păcatelor. Tu, însă, cum te slăvești, ai scos după opt sute de ani din biserică binecuvântarea și sfințirea martirilor și, așa cum ai mărturisit frumos la început, de bună-voie, nu din vreo constrângere; după care, semnând cu mâna ta ai abătut asupra capului tău blestemul lor. Am fi vrut și noi, ca unii care avem puterea și autoritatea de la sfântul Petru corifeul apostolilor⁷⁶, să-ți dăm o pedeapsă, dar fiindcă ți-ai dat blestemul asupra ta însuși, al tău să fie împreună cu consilierii tăi pe care te îmbrățișezi.

Dar ce fel de zidire și alergare [duhovnicească] a celor ce aleargă frumos ai retezat știe iubirea lui Hristos: noi înșine când intrăm în biserică și vedem tablourile și picturile⁷⁷ minunilor lui Hristos, pe sfânta Lui Mamă avându-L la sân alăptându-L pe Domnul și Dumnezeuul nostru, pe îngeri stând în jur și cântând cântarea întreit sfântă, nu ieșim fără străpungere[a inimii]. Și cine nu va fi străpuns [la inimă] și nu va plânge? În chip asemănător văzând și pe Botezătorul și preoții în cerc, Cina de taină, și vederea din nou a orbilor, scularea lui Lazăr, vindecarea leprosului și paralyticului, întinderile pe iarbă, coșurile și prisosurile, schimbarea la față pe muntele Tabor, răstignirea lui Hristos, îngroparea Lui și sfânta înviere, sfânta înălțare și pogorârea Duhului Sfânt. Cine văzând tabloul lui Avraam și cuțitul pus la gâtul copilului nu va fi străpuns [la inimă] și nu va lăcrima? ca și văzând toate pătimirile Domnului.

Îți era mai de folos, împărate, să te numești eretic decât persecutor și desființător al tablourilor și picturilor, al icoanelor și pătimirilor Domnului. Rău și nepotrivit e să fi numit eretic. Dar eu îți spun de ce ereticul se numește cunoscător⁷⁸: pentru că e cunoscut puținora și nu multora, poticnelile lui sunt

regele Ozia până în ceasul morții lui; după aceea el a trăit ascuns într-o casă oșebit, fiind oprit de a mai intra în templul Domnului.”

⁷³ „Referință biblică incoerentă. David n-a introdus niciodată șarpele de bronz în templul construit după domnia lui. Iezechia l-a topit deoarece cultul său devenea idolatru și e laudat pentru acest gest pios. Criticat în schimb pentru a fi uzurpat funcții sacre Ozia n-ar nimic de-a face cu șarpele.” Mesajul dat împăratului era însă acesta: „Scoțând icoanele din biserică, nu te asemeni piosului Iezechia, ci sacrilegului Ozia care uzurpă prerogativele preoților”; cf. Dagrón, *op. cit.*, p. 175–176.

⁷⁴ Nm 21, 8–9; cf. In 3, 14–16.

⁷⁵ Fc 3, 1 ș.u.

⁷⁶ Cf. Mt 16, 19.

⁷⁷ *Tas historias kai zōographias.*

⁷⁸ *Gnōstikos.*

anevoioase și gândurile încâlcite și cu anevoie de detectat, și cei care dogmatizează și n-au smerenie cad repede din neștiința și orbirea lor. Și osânda lor nu e atât de mare ca a ta. Tu ai persecutat cele ce pot fi contemplate și sunt văzute deschis ca o lumină și ai dezgolit bisericile lui Dumnezeu, pe care sfinții părinți le-au îmbrăcat și împodobit, dezbrăcat și dezgolit, deși aveai un asemenea arhieru, pe domnul Germanos⁷⁹, fratele și coliturghisitorul nostru, de ale cărui sfaturi trebuia să ascuți ca de un părinte și învățător și mai bătrân cu mare experiență a lucrurilor atât bisericești, cât și civile, căci omul acesta are nouăzeci și cinci de ani și a slujit fiecărui patriarh și împărat, fiindcă n-a avut urmaș în iscusința lui în amândouă aceste lucruri. Dându-l deoparte, ai ascultat pe acel neghiob [mitropolit] al Efesului, fiul lui Apsimaros⁸⁰ și de cei asemenea lui.

Pentru că domnul Germanos și patriarhul din acel timp, domnul Gheorghe⁸¹, i-au sugerat și l-au convins pe Constantin⁸², fiul lui Constans⁸³ și tatăl lui Iustinian⁸⁴, să scrie la noi la Roma. Și el a scris la noi cu jurământ să trimitem bărbați folositori ca să se facă un la Sinod Ecumenic și spunea: „Nu voi ședea cu ei ca un împărat, nici nu voi vorbi poruncitor, ci ca unul din ei și orice vor stabili arhieriei voi urma, pe cei care vorbesc frumos îi vom primi, iar pe cei ce vorbesc rău îi voi scoate afară și trimite în exil. Dacă tatăl meu a stricat ceva din nepătata și curata noastră credință, eu îl voi anatemiza primul.”⁸⁵ Și noi am trimis cu harul lui

⁷⁹ Germanos (cca 644–740), patriarh al Constantinopolului din august 715 până în 17 ianuarie 730, când a demisionat la presiunile lui Leon III de a accepta politica sa iconomahă: pomenit ca mărturisitor în 12 mai.

⁸⁰ Apsimaros, general devenit cu numele Tiberius III împărat în Constantinopol între 698 și 705, executat de Iustinian II la revenirea sa pe tron. Fiul său Teodosie va ajunge în 729 episcop al Efesului și va conduce sub Constantin V sinodul iconomah de la Hieria din februarie–august 754. A fost unul din liderii iconoclaști care l-au anchetat în 762 pe sfântul mărturisitor Ștefan cel Nou. Anatemizat în 787 de Sinodul VII Ecumenic de la Niceea. Menționarea fiului lui Apsimaros e indiciul care l-a condus pe Paul Speck, *Ich bin's nicht, Kaiser Konstantin ist es gewesen. Die Legenden vom Einfluß des Teufels, des Juden und des Moslem auf den Ikonoklasmus*, Bonn, 1990, să emită ipoteza că la baza scrisorilor atribuite papei Grigorie II au stat două scrieri polemice dinainte de 754 împotriva lui Constantin V și Teodosie al Efesului.

⁸¹ Gheorghe, patriarh al Constantinopolului între 679 și 686.

⁸² Constantin IV, fiul lui Constans II, împărat în Constantinopol între 668 și 685.

⁸³ Constans II, împărat în Constantinopol între 642 și 668.

⁸⁴ Iustinian II, împărat în Constantinopol în 685–695 și 705–711, când a fost detronat și asasinat.

⁸⁵ Altă inexactitate. Nici un moment Constantin IV nu s-a gândit să accepte condamnarea tatălui său monotelitul Constans, a cărui memorie n-a fost atinsă de Sinodul VI Ecumenic; cf. Dagron, *op. cit.*, p. 380, nota 34.

Dumnezeu, și s-a făcut cu pace Sinodul al Șaselea⁸⁶. Știi doar, împărate: dogmele sfintei Biserici nu sunt ale împăraților, ci ale arhieriei⁸⁷, și vor să fie dogmatizate în chip sigur. De aceea pentru Biserici au fost rânduiți arhierii care se abțin de la treburile publice; și în chip asemănător împărații trebuie să se abțină de la treburile bisericesti⁸⁸ și să se țină de cele încredințate lor. Dar consfătuirea iubitorilor de Hristos împărați și a bine-cinstitorilor [de Dumnezeu] arhieriei este o singură putere⁸⁹ atunci când lucrurile sunt gestionate cu pace și cu iubire.

Ai scris ca „să se țină un sinod ecumenic”⁹⁰, dar nouă acest lucru ni s-a părut inutil. Tu ești persecutorul, insultătorul și desființatorul icoanelor⁹¹; încetează acest lucru și fă-ne plăcerea să taci, și lumea va avea pace, iar scandalurile vor înceta. Să admitem că te-am ascultat și că s-au adunat arhierii din toată lumea și au șezut în consistoriu⁹², unde e însă împăratul iubitor de Hristos și bine-cinstitor [de Dumnezeu]⁹³, care e dator potrivit obiceiului să șadă în consistoriu și pe cei ce vorbesc frumos să-i răsplătească și pe cei ce flecăresc lucruri străine de adevăr să-i pedepsească, când tu, împărate, te porți ca un răzvrătit și un barbar? Nu ști că atentatul pe care l-ai lucrat asupra icoanelor e propriu unei rebeliuni insolente și trufii? Când bisericile lui Dumnezeu se bucură de adâncă pace, tu ai îngrămădit luptele, dușmăniile și scandalurile. Încetează și liniștește-te, și nu va mai fi nevoie de sinod. Scrie la toți, peste tot în lume celor pe care ia-i scandalizat: „Germanos patriarhul Constantinopolului și Grigorie papa Romei au păcătuit cu privire la icoane”⁹⁴, și noi te vom face fără grijă în privința păcatului greșelii tale, întrucât am primit de la Dumnezeu puterea de a dezlega cele cerești și cele pământeste⁹⁵.

⁸⁶ Sinodul VI Ecumenic ținut în sala cu cupolă (*troullō*) a palatului imperial din Constantinopol între 7 noiembrie 680 și 16 septembrie 681, proclamând dogma celor două lucrări și voințe în Hristos.

⁸⁷ *Hoti ta dogmata tēs hagias Ekklēsiās ouchi basileōn eisin, alla tōn archiereōn.*

⁸⁸ *Hoi archiereis eis tas ekklēsiās apechontes tōn dēmosiōn pragmatōn kai hoi basileis homoiōs apechesthai tōn ekklēsiastikōn.*

⁸⁹ *Hē symboulia tōn philochristōn basileōn kai tōn eusebōn archiereōn mia dynamis.*

⁹⁰ Propunerea de a se convoca un sinod ecumenic a fost făcută în 815 de Leon V, dar a fost respinsă de iconoduli; cf. Dagron, *op. cit.*, p. 379, nota 8.

⁹¹ *Sy ei ho diōktōs tōn eikonōn kai hybristēs kai katalytēs.*

⁹² *Sēkrēton.*

⁹³ *Pou ho basileus ho philochristos kai eusebēs?*

⁹⁴ Propunerea ca patriarhii să ia asupra lor greșeala iconomahiei nu putea veni decât de la un bizantin. A fost sugerată lui Heraclios dând vina Ekthesis-ului pe patriarhul Sergios, ceea ce Heraclios ar fi făcut, și a fost propusă de papa Martin lui Constans dând vina pentru Typos asupra lui Pyrrhus, ceea ce Constans nu a făcut; cf. Dagron, *op. cit.*, p. 379, nota 16.

⁹⁵ Cf. *Mt* 16, 19.

Martor e Dumnezeu că toate scrisorile pe care ni le-ai trimis le-am adus la urechile și inimile celor care împărătesc apusul⁹⁶ și ei au pace cu sufletul tău lăudându-te și mărindu-te cum te vedeam purtându-te mai înainte. De aceea au și primit efigiile⁹⁷ tale, dat fiind că e potrivit ca împărații să cinstească pe împărați. Dar acestea înainte de răul atentat împotriva icoanelor pe care l-ai lucrat. Dar când au aflat și s-au încredințat că l-ai trimis pe spatharocandidatul Iulian la Chalkoprateia⁹⁸ ca să distrugă și spargă icoana Mântuitorului numită Antiphonetes⁹⁹, unde s-au făcut multe minuni, s-au găsit acolo femei aprinse de zel și purtătoare de miruri care l-au rugat pe spatharocandidat: Să nu faci asta! Nu! El însă, neascultând rugămintea lor, ridicând o scară¹⁰⁰ s-a urcat lovind de trei ori cu securea fața Mântuitorului. Văzând femeile acest lucru și neputând suporta fărădelegea, au tras scara și lovindu-l cu bâte i-au făcut mormântul acolo, stând de față acolo oameni de seamă de la Roma, din Francia, din Vandalia, din Mauritania¹⁰¹, din Gotia și, în general, din tot apusul dinăuntru. Iar când au venit acasă și au povestit fiecare în ținuturile lor faptele tale tinerești și copilărești, atunci aruncând efigiile tale le-au călcat în picioare și au săpat de pe ele fața ta. Iar longobarzii și sarmații¹⁰² și din ținuturile de la miazănoapte au invadat nefericita Decapole¹⁰³, au ocupat metropola ei Ravenna¹⁰⁴, i-au alungat pe magistrații tăi și

⁹⁶ *Tōn basileuontōn tēs dyseōs.*

⁹⁷ *Ta laurata sou.*

⁹⁸ Chalkoprateia, sanctuar marianic la o sută de metri vest de Sfânta Sofia, în piața de aramă (*chalkoprateia*), cu care autorul epistolei, într-o altă inexactitate, confundă adevărata scenă a incidentului, așa-numita Chalke, monumentala Poartă de Bronz de la intrarea în palatul imperial, deasupra căreia se afla icoana lui Hristos înlocuită de împărații iconomahi cu o cruce.

⁹⁹ Icoană a lui Hristos venerată într-un tetrastylon lângă Chalkoprateia, faimoasă pentru un miracol din secolul VII în care un armator creștin și un creditor evreu au luat drept chezaș (*antiphōnetēs*) icoana lui Hristos; text editat de F. Combefis, *Historia haeresis monothelitarum*, Paris, 1648, p. 612–644.

¹⁰⁰ *Tēn skalan.*

¹⁰¹ Altă inexactitate. În anii 720–730, Mauritania și Vandalia din nordul Africii erau deja parte a Califatului umayyad cu capitala la Damasc.

¹⁰² Anacronism. Populație războinică scitică dintre Ural și Don, sarmații au fost supuși de goți în secolul III, aliindu-se în secolul IV împotriva goților cu hunii și participând la invaziile acestora în Europa occidentală, după care dispar.

¹⁰³ Alta inexactitate. Este vorba de fapt Pentapole, reprezentând orașele italiene Ancona, Fano, Pesaro, Rimini și Sinigaglia, de-a lungul coastei adriatice la sud de exarhatul Ravennei, centrul stăpânirii bizantine în Italia între 584 și 751. Exarhul Ravennei Pavel, care și-a pierdut viața în revolta antiiconoclastă din 727, a fost înlocuit de Leon III cu patriciul eunuc Eutychios. Acesta avea să fie între 727 și 751 ultimul exarh bizantin al Italiei.

și-au pus magistrații lor și, întrucât nu ne mai poți apăra, plănuiesc să facă așa și cu împărățiile¹⁰⁵ vecine cu noi și cu Roma. Și acestea le-ai suferit din incapacitate și lipsă de minte.

Ne înfricoșezi însă spui: „Voi trimite la Roma și voi zdrobi icoana sfântului Petru și-l voi aduce aici în lanțuri pe Grigorie, arhiereul de acolo, cum a făcut-o Constans cu Martin¹⁰⁶”. Trebuie să știi însă și să fi încredințat că arhierii care s-au succedat în Roma șed aici pentru cauza păcii fiind ca un perete de mijloc și o împrejmuire între răsărit și apus, sunt arbitri și moderatori ai păcii, iar împărații dinaintea ta au avut și ei lupta păcii. Căci dacă ne insulti insolent, cum spui, nu e nevoie să ne luptăm cu tine: arhiereul Romei se retrage trei mile în ținutul Campaniei, și atunci vino și urmărește vântul! Arhiereul dinaintea noastră Martin ședea îndemnând la pace; de aceea acel Constans, cu rea gândire despre dogmele Sfintei Treimi¹⁰⁷, unindu-se în gând cu arhierii eretici de atunci, sus scrișii Sergios, Pyrrhus și Pavel¹⁰⁸, trimițându-și gărzile, l-a răpit și l-a adus în Bizanț cu violență tiranică și, supunându-l la multe rele, l-a trimis în exil. A arătat multe rele și monahului Maxim și ucenicului său Anastasie și i-a trimis în exil în Lazica¹⁰⁹. Iar Constans, care i-a trimis în exil, a fost omorât și a murit în păcatul său; căci Mezeuxios, care era atunci comite al suitei lui, fiind încredințat de episcopii Siciliei că e eretic, i-a făcut mormântul în locul cel sfânt și acela a murit în păcatul său¹¹⁰. Iar de fericitul Martin dă mărturie orașul Cherson și Bosporul¹¹¹, în care a

¹⁰⁴ Alta inexactitate. Ravenna a fost cucerită temporar abia în 737 de regele longobard Liutprand, iar definitiv de Aistulf în 751.

¹⁰⁵ *Ta prosperakeimena hēmin basileia.*

¹⁰⁶ Martin I, papă al Romei între 648 și 653, arestat în 653 din ordinul lui Constans II pentru rezistența sa antimonotelită, judecat în Constantinopol, trimis în exil în Cherson, Crimeea, unde a murit în 16 septembrie 655, pomenit în 13 aprilie.

¹⁰⁷ Altă inexactitate. Prin monotelism Constans ataca de fapt dogma hristologică de la Chalcedon, nu dogma trinitară.

¹⁰⁸ Patriarhii monotești ai Constantinopolului Sergios în 610–638, Pyrrhus în 638–641 și 654 și Pavel II în 641–653, condamnați de Sinodul VI Ecumenic în 681.

¹⁰⁹ Autorul epistolei e la curent cu dosarul rezistenței și persecuției cuviosului Maxim Mărturisitorul (580–662), arestat din ordinul lui Constans II împreună cu cei doi ucenici Anastasie pentru activitatea antimonotelită, judecat în 655 și 656, iar în 622 condamnat la mutilare și exil în Lazica, unde au murit, pomeniți în 13 august. Pentru texte și detalii, a se vedea volumul *Sfântul Maxim Mărturisitorul și tovarășii săi întru martiriu. Vieți — actele procesului — documentele exilului*, trad. diac. Ioan I. Ică jr, 2004, 228 p.

¹¹⁰ Constans II a fost asasinat în Siracusa în 15 septembrie 668 de un servitor în timp ce făcea baie, în locul său fiind proclamat împărat ofițerul armean Mezeuzios, executat după câteva luni de Constantin IV urcat pe tron în Constantinopol în locul tatălui său asasinat.

fost surghiunit, și toată miază-noaptea și toți locuitorii de la miazănoapte se revarsă alergând la mormântul său primind tămăduiri.

De ne-ai învrednici și pe noi să mergem pe calea lui Martin! Dar pentru folosul poporului vrem să trăim și să supraviețuim, fiindcă tot apusul își întoarce ochii spre smerenia noastră și, chiar dacă suntem așa ceva, aceia au o mare încredere în noi și în cel al cărui chip trasat¹¹² [în icoană] anunți că vrei să răstorni și să o faci să dispară, cea sfântului corifeu Petru, pe care toate împărățiile apusului îl socotesc ca pe un dumnezeu pământesc¹¹³. Și dacă îndrăznești să încerci acest lucru, cei din apus au cu adevărat cu ce să-i răzbune și pe cei din răsărit, pe care i-ai supus la atâtea nedreptăți. Te rugăm însă pentru Dumnezeu: întoarce-te de la aceste fapte tinerești și copilărești! Știi bine că imperiul tău nu se poate răzbuna pe Roma decât numai poate pe Oraș din pricina mării apropiate și a flotei. Dar cum spuneam mai înainte, dacă papa ar ieși trei mile din Roma, nu mai are de ce să se gândească la tine.

Un singur lucru ne necăjește: că sălbaticii și barbarii se fac blânzi, iar tu, cel blând te faci, din contră, sălbatic și neîmblânzit. Întreg apusul aduce sfântului corifeu al apostolilor roada credinței. Și dacă vei trimite câțiva să distrugă icoana sfântului Petru, vei vedea, ne punem martori că nevinovați suntem de sângele care se va vărsa, el va cădea pe grumazul și pe capul tău. Căci tocmai am primit rugămintele din apusul dinăuntru, de la locul zis Septetum¹¹⁴, care cere să vadă cu harul lui Dumnezeu fața noastră, și vom pleca într-acolo să le dăm sfântul Botez. Și pentru ca să nu ni se ceară socoteală nici pentru nerozie nici pentru nepăsare, ne pregătim de drum¹¹⁵.

Dumnezeu să pună în inima ta frica Lui și să te întoarcă la adevăr de la relele pe care le-ai adus lumii și să primesc scrisoarea ta care să ne arate întoarcerea ta.

¹¹¹ Cherson, oraș antic și bizantin de lângă actualul Sevastopol în Crimeea, unde a fost exilat și a murit papa Martin I. Bospor, numele antic al actualei strâmtoni Kerci dintre Marea Neagră și Lacul Azov.

¹¹² *Charaktēr*.

¹¹³ *Hon pasai hai basileiai tēs dyseōs theon epigeion echousin*.

¹¹⁴ Azi Ceuta, arabă Sebta, oraș spaniol autonom pe coasta de nord a Africii. În Antichitate se numea muntele Abyla și forma alături de muntele Calpe, actualul Gibraltar pe coasta europeană a Spaniei, una din faimoasele Coloane ale lui Heracle de la intrarea din Mediterana în Atlantic. De la o formațiune de șapte mici munți din vecinătate Abyla a fost numită de romani Castellum ad Septem Fratres, prescurtat Septem. Altă inexactitate a autorului epistolei, dat fiind că în anii 720–730 nordul Africii era deja parte a Califatului umayyad.

¹¹⁵ Autorul epistolei ignoră faptul că Grigorie II coordonase activitatea misionară de convertire a germanilor din Frisia și Turingia desfășurată de misionarul englez Wynfrid/Bonifatius martirizat aici în 754.

Iar Dumnezeu Care S-a pogorât din cer și pentru mântuirea oamenilor a intrat în pântecul sfintei Fecioare Născătoare de Dumnezeu, să se sălășluiască în inima ta și să alunge repede pe cei care locuiesc cu tine și produc scandalurile, și să dăruiască pace tuturor Bisericii creștinilor în vecii vecilor. Amin.

A aceluiași Grigorie, papa Romei, către împăratul Leon epistola a doua¹¹⁶

Am primit scrisoarea de Dumnezeu străjuitei tale maiestăți imperiale și frații în Hristos trimisă prin apocrisiarul¹¹⁷ nostru Rufin. Și am deznădăduit foarte tare de viața mea că nu ți-ai părut rău, ci stăruie în același rele negândind cele ale lui Hristos, nici să te faci următor și imitator al sfinților și slăviților noștri părinți și învățători făcătorii noștri de minuni. Și nu mă refer la niște învățători străini, ci doar la cei ai Orașului și ținutului tău. Sunt oare oameni mai înțelepți decât Grigorie Făcătorul de minuni, decât Grigorie al Nyssei, Grigorie Teologul, Vasile al Capadociei și Ioan Hrisostom?, ca să nu scriu aici zecile de mii de sfinți și purtători de Dumnezeu părinți și învățători asemănători lor. Dar tu ai urmat încăpățânarea și patimile care locuiesc în tine și ai scris: „Împărat sunt și preot¹¹⁸”. Acest lucru l-au arătat cu fapta și cu cuvântul împărații dinaintea ta, care au zidit și purtat de grijă de biserici împreună cu arhieriei și căutând cu dor și zel împreună cu ei adevărul ortodoxiei: Marele Constantin, Marele Teodosie, Marele Valentinian și Marele Iustinian¹¹⁹, precum și Constantin, tatăl lui Iustinian¹²⁰, cel al Sinodului al Șaselea [Ecumenic]. Împărații aceștia au domnit în chip convenit lui Dumnezeu și, întrunind, într-un sfat și un gând cu arhieriei, sinoadele și căutând adevărul dogmelor, au întărit și împodobit așa sfintele Biserici. Aceștia sunt împărați și preoți care s-au arătat așa și cu fapta.

Tu însă de când ai luat împărăția n-ai mai păzit până la sfârșit hotarele părinților, ci găsind sfintele biserici înveșmântate în haine aurite și multicolore¹²¹, le-ai lipsit și golit de podoaba lor. Căci ce sunt bisericile noastre? Oare nu lucruri făcute de mâini omenești, pietre, lemne, paie, lut și var? Dar au fost împodobite cu picturile și tablourile minunilor sfinților și ale pătimirilor lui Hristos, precum și ale sfintei și slăvitei Sale Mame și ale sfinților Apostoli. Pe aceste înfățișări și picturi

¹¹⁶ Jaffé-Ewald 2182. Ed. critică J. Gouillard, *Travaux et Mémoires* 3 (1968), p. 299–305; ediția anterioară, Mansi 12, 975–982, text reluat în PL 89, 521–524, este depășită.

¹¹⁷ *Apokrisiarioi* erau reprezentanții permanenți ai patriarhiilor la curtea imperială din Constantinopol. Apocrisiar la Constantinopol a fost la sfârșitul secolului VI și viitorul papă sfântul Grigorie I cel Mare (590–604).

¹¹⁸ *Basileus kai hiereus eimi*.

¹¹⁹ Constantin I, împărat între 306 și 337, Teodosie I, împărat între 378 și 395, Valentinian III, împărat în Occident între 425 și 455, Iustinian I, împărat între 527 și 565.

¹²⁰ Constantin IV, împărat între 662 și 685, tatăl lui Iustinian II, împărat în 685–695 și 705–711.

¹²¹ Cf. *Ps* 45, 14.

își cheltuiesc oamenii averile, iar bărbații și femeile care țin în brațe prunci mici abia botezați, arătându-le cu degetul înfățișările lor acestora, precum și tinerilor în floarea vârstei și celor care vin dintre neamuri, așa îi zidesc [duhovnicește] și le ridică mintea și inimile spre Dumnezeu. Tu însă, făcând noroadele simple să înceteze aceste lucruri, le-ai ocupat timpul vorbării zadarnice și caraghioase, cu chitare, castaniete și cimpoaie, iar în loc de mulțumiri și doxologii i-ai tras spre basme. Să ai și tu moștenirea cu cei care pălăvrăgesc lucruri zadarnice și grăiesc neghiobii!

Ascultă smerenia noastră, împărate, și încetează și urmează sfintelor Biserici, așa cum le-ai găsit și primit înainte. Nu sunt dogmele ale împăraților, ci ale arhierilor, fiindcă noi avem mintea lui Hristos¹²². Una e educarea pe baza constituțiilor bisericești și alta mintea celor lumești în administrările lumii¹²³; nu poți avea în administrările duhovnicești ale dogmelor aceiași minte războinică, bolovănoasă și groasă, pe care o ai. Îți scriu iată diferențele între palat și biserici, între împărați și arhierii¹²⁴. Cunoaște-le și salvează-te și nu fii iubitor de gălceavă! Dacă ți-ar ridica cineva veșmintele imperiale, purpura, diadema capului și toga, precum și rangurile suitei, vei fi văzut într-adevăr de oameni urât, fără chip și de nimic, așa cum ai făcut și starea bisericilor. Pentru că ai lipsit sfintele biserici de podoabă și le-ai făcut urâte, un lucru care nu-i al tău.

Fiindcă așa cum arhierul n-are autoritatea să se amestece în palat și să propună demnitățile imperiale, tot așa nici împăratul n-are autoritatea de să se amestece în biserici, să facă alegerile în cler, nici să sfințească și să pună mâna pe simbolurile sfintelor Taine, nici să se împărtășească fără preot, ci „fiecare din noi să rămână în chemarea în care a fost chemat de Dumnezeu”¹²⁵. Vezi, împărate, diferențele dintre arhierii și împărați? Dacă îți greșește cineva, îi confیști casa și-l dezbraci, lăsându-i doar viața, ba chiar la sfârșit îl spânzuri, îi tai capul sau îl trimiți în surghiun departe de copii și de toate rudele și prietenii. Dar arhierii nu sunt așa, ci dacă greșește cineva și se mărturisește, în locul spânzurării și tăierii capului îi pun pe gât evanghelia și crucea, îl întemnițează în locul unde se țin sfintele vase, îl exilează în locurile pentru diaconi și catehumeni și-i dau măruntaielor postire, ochilor priveghere și doxologie în gura lui; iar după ce l-au pedepsit frumos și l-au lăsat să flămânzească frumos, îi dau scumpul Trup al Domnului și-l adapă cu Sfântul Sânge și restabilindu-l vas al alegerii¹²⁶ fără de

¹²² Cf. 1 Co 2, 16.

¹²³ *Allē paideusis epī tōn ekklēsiastikōn diatagmatōn kai allos nous tōn kosmikōn eis tas doikēseis tou kosmou.*

¹²⁴ *Tas diaphoras tou palatiou kai tōn ekklēsiōn, tōn basileon kai tōn arhierēōn.*

¹²⁵ 1 Co 7, 20.

¹²⁶ Cf. FA 9, 15.

păcat, îl trimit la Domnul curat și nepătat. Vezi, împărate, diferențele între Biserică și împărați?

Împărații care au trăit în chip bine-cinstitor [de Dumnezeu] și în Hristos, n-au fost neascultători, nici nu i-au supărat pe arhierii Bisericii. Tu însă, împărate, ai fost călcătorul și răsucitul¹²⁷ după ce ai semnat cu mâna ta și te-ai supus lor și mărturisind că e blestemat cel care mută hotarele părinților, te-ai condamnat pe tine însuși și ai depărtat de la tine pe Duhul Sfânt. Ne intimidezi și tiranizezi cu mână militară trupească, iar noi suntem lipsiți de arme și goi, și, neavând oștire trupească pământească, Îl chemăm pe Comandantul suprem¹²⁸ al întregii creații, pe Hristos, Care șade în cer, Cel peste oștirile puterilor de sus, ca să-ți trimită un demon, după cum spune apostolul: „Să-l dați pe unul ca acesta satanei spre pierirea trupului, ca duhul să se mântuiască.”¹²⁹ Vezi, împărate, la ce nerușinare și neomenie¹³⁰ te-ai adus? Ai aruncat sufletul tău în râpe și prăpăstii, pentru că n-ai vrut să te smerești și să-ți pleci tarele grumaz. Fiindcă atunci când prin îndemn frumos și învățătură arhierii lui Dumnezeu îi înfățișează pe împărați ireproșabili și curați de păcate și greșeli, au mare laudă și slavă la El la sfânta înviere, când Dumnezeu va face arătate cele ascunse ale noastre spre rușinarea și sfiala noastră înaintea îngerilor Lui. Atunci noi smeriți vom roși pentru că nu te-am câștigat din pricina neascultării tale, pe când arhierii dinaintea noastră îi aduc lui Dumnezeu pe cei care au împărățit în vremurile lor, spre rușinea noastră, a smeriților, fiindcă pe împăratul din timpul nostru nu-l putem aduce cinstit și slăvit, ci necinstit și contrafăcut¹³¹.

Iată că și acum te îndemnăm să te pocăiești și să te întorci și să revii la adevăr; primește-l așa cum l-ai găsit și primit. Cinstește și slăvește pe sfinții și slăviții noștri părinți și învățători, care după Dumnezeu au deschis orbirile inimilor și ochilor noștri și ne-au redat vederea. Fiindcă ai scris: „De ce în cele Șase Sinoade nu s-a vorbit despre icoane?” Într-adevăr, împărate, nici despre pâine și apă nu s-a vorbit, să mănânce sau să nu se mănânce, să se bea sau să nu se bea, pentru că pe acestea le ai predate din vechime și de la început pentru viața oamenilor. Tot așa au fost predate și icoanele. Înșiși arhierii le-au adus cu ei la sinoade. Ba chiar nici un călător iubitor de Hristos și iubitor de Dumnezeu nu-și face drumurile fără icoane, cum fac cei virtuoși și buni pentru Dumnezeu.

Te rugăm să fii arhieru și împărat cum ai scris mai înainte. Și dacă roșești că trebuie să te acuzi pe tine însuși ca împărat, atunci scrie în toate ținuturile pe care

¹²⁷ *Parabas kai diastrepsas.*

¹²⁸ *Ton Archistratēgon.*

¹²⁹ *1 Co 5, 5.*

¹³⁰ *Eis poian anaideian kai apanthrōpian.*

¹³¹ *Atimon kai paracharaximon.*

le-ai scandalizat: „Grigorie, papa Romei, și Germanos, patriarhul Constantinopolului, greșesc cu privire la icoane”, și noi vom lua asupra noastră vina păcatului, ca unii care am primit de la Dumnezeu puterea și autoritatea de a dezlega și lega cele pământești și cerești, iar pe tine te vom face fără grijă. Dar n-ai vrut și nu vrei. Noi însă, întrucât va trebui să dăm socoteală Stăpânului Hristos, ți-am dat povățuirile și învățăturile așa cum am fost învățați de Domnul; dar tu ai fugit și n-ai vrut să ascuți de noi, smeriții, de Germanos, întâi-stătătorul de acum, și de sfinții, slăviții și de minuni făcătorii noștri părinți și învățători, și ai urmat unor oameni perversi și putrezi, în eroare față de adevărul dogmelor. Să ai parte cu ei!

Noi însă, cum ți-am scris mai înainte, ne vom pune cu harul lui Dumnezeu pe drumul spre ținutul dinăuntru al apusului spre cei care caută sfântul Botez. Căci trimițând acolo episcopi și clerici ai sfintei noastre Biserici, căpeteniile lor n-au primit să-și plece capul și să se lumineze, ci mă cer pe mine să le fiu naș de botez. Pentru asta ne punem de drum, ca să nu dăm socoteală de osânda și nepăsarea noastră.

Să-ți dea Dumnezeu înțelegere și pocăință pentru întoarcerea la adevărul de la care ai fugit și să te reazezi iarăși între noroadele cele smerite la Singurul Păstor, Hristos și la singura turmă a Bisericilor și preoților ortodocși și întâilor lor stătători, și Domnul Dumnezeu nostru să dea pace întregii lumi locuite acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.